Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 198 (13798) | 1988 чылдың август 26, пятница | 1925 чылда үндезилеттинген. | Өртээ 3 көпеек.

ШЫНАРЛЫГ ХӨЙ СҮТ ДЭЭШ

Бурунгу делегейниң алдарлыг эмчизи Гиппократтың мындыг сөстери бар: «Бистиң чемивис—эм чүүл, а бистиң эм аймаа чүүлдеривис чем болур ужурлуг». Сүт база оон кылган чүүлдер ылап-ла бо негелделерге дүгжүп турар. Сүт — ол дээрге ёзулуг эм. Бүдүрүлгениң чамдык адырларының ажылчыннарынга профессионал аарыгларга удур халас сүттү берип турар. Ол ышкаш чүрээ, өкпе-баары, ижин-шөйүндү аарыгларын сүт-биле эмнээр, хораннанган кижилерге база сүт бээр. Специалистерниң шинчилеп көргени-биле алырга, сүттүң составында 200 хире янзы-бүрү бүдүмелдер бактаап турар. Ынчангаш сүттү академик И. П. Павлов бойдустуң бодунуң белеткээни магалыг чаагай чеми деп адаан.

Аъш-чем программазын боттандырарының бир кол кезээ — сүт бүдүрерин көвүдедири болур. Ол анаа эвес сорулга. Сүт-биле чүгле эмнелге, уруглар албан черлерин эвес, харын бүгү чонну эртемниң тодараткан чижек-нормазын ёзугаар хандырар деп сорулга салдынган. Ынчангаш сүт саарын көвүдедири, ону күрүнеге хөйнү садары—чонуң кадыкшылы дээш демиселдиң бир чарылбас кезээ болуп турар. Бистиң республикада «Сүт» деп программаны ажылдап кылгаш, ону хүлээп алганы таварылга эвес.

Сүттү көвүдедирде хөй-ле чүүлдерни кылыр, арга-курлавырларны ажыглаар херек. Бо чылын республика күрүнеге 36 муң тонна сүттү садар. Ам чеди айлар доозулган. Статистиканың республика эргелелиниң медээзин ёзугаар алырга, ниити республикада сүт садар талазы-биле төс айларның планы 73 хуу күүсеттинген. Эрткен чылдың ол-ла үезинге турганынга бодаарга, 4657 центнер сүттү эвээшти дужааган бис. Саар инектиң баш саны чыл санында өзер, оон-биле кады чонуң сүтке херегцели база көвүдээр ужурлуг болганда, бо дээрге негелдеге таарышпас чүүл-дүр. Эң ылангыя Мөңгүн-Тайга, Өвүр, Бай-Тайга, Сүт-Хөл районнарының ажыл-агыйлары бо талазы-биле дыка хожудап турарлар. Бай-Тайганың беш совхозунуң ужу төс айларның планын 21-28-ле хуу боттандырган.

Үш кварталдың планын «Таңды-Сыны» биле «Хөндергей» совхозтар ажыр күүседипкен. Күрүнеге сүт садарының талазы-биле социалистиг чарышта Тес-Хем биле Чөөн-Хемчик районнар база үстүнде адааныыс ажыл-агыйлардан аңгыда, «Шамбалыг» биле Таңдыда «Революцияның чалбыыжы» совхозтуң фермазында саваны экиди арыглай чуур чүүлдер чок.

Бирги чартык чылда «Тиилелге» совхозтуң дужааган сүдүнүң үскүрү 3,97 хуу болган. Бо эки көргүзүг. Ол ышкаш ында сүттүң шынары эки дээрзиниң дугайында мындыг сан-чурагайлар бар: бирги сорттуу 80 хуу, ийигизи 18, а сорт чогу 1,6 хуу болган. Моон алгаш көөрге, шынарлыг сүттү хөйнү дужааганы дээш ол ажыл-агый артык орулганы киирип алган. Мындыг аргалар ажыл-агый бүрүзүнде бар деп болур. Чүгле саар инээ аарыг болуп ту-

дел? Инекти чем-биле хандырбайн турар бис. Ферма бүрүзүнге ногаан конвейер турзун деп айтыышкын бар хирезинде-ле, ону каш-ла фермада кылган. Республиканың төп району Таңдыда ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтуң фермалары безин негеде ёзугаар саар инектерин чемгербейн турар, мал чеминиң баазазы чок.

Ийиде, хөй болгаш шынарлыг сүт дээш чарышты малчыннар ортузунда негелде ёзугаар организаставаан. Алды айларның түңнели-биле ниити республикадан 62 тонна сүттү стандартка таарышпас дээш, ажыл-агыйларга дедир эгиткен. Ол-ла үениң дургузунда тыкшылдыг судун кызелдиниң-биле дужаап турар. «Октябрь 30 чылы» совхозтуң мурнакчы малчыны Дарышмаа Куулар эрткен чылын хууда мал-маганын саап, ону күрүнеге совхоз дамчыштыр дужаагаш, 3 муң рубль орулганы киирип алган. Ол ышкаш бо чылдың бирги чартыында Бора-Тайгада чамдык малчыннар 500-600 килограмм сүттү дужааганнар. Шак мындыг арганы ажыл-агыйларга организастап болур.

Күрүнеге хөй сүттү садарының бир аргазы оон бараанның чоруун көвүдедири болур. Бо чылдың бирги чартыында түңнелди алгаш көөрге, ниити республикада база элээн каш районнарда ол көргүзүг кудулаан. Ол чүнүң ужуруунда тыптып келдрил? Сүттү ажыдып үреп, иштики херегдел көвүдеп турарында болур.

Сүт дээш демисел бүдүн чылдың ажылы. Амгы үеде мал чеминиң белеткели кидин түлүк. Силосту, сенажты шын эвес салырындан оон шынары кудулаар, харын инектер хораннанып болур. Ындыг таварылга эрткен кыжын «Енисей» совхозка болган.

Бисте сүт-бараан фермалары ногаан конвейерлиг болур ужурлуг. Ол талазы-биле сүмелерин совхозтар алгылаан, ында кажан, кандыг чемни саар инектерге тарып олуртурун, аңаа чоорту кадарының чурумун айтыгылаан. Ол хиреде специалистерниң ол сүмезин ажыл-агыйлар эки-ле тоомчага албайн турар.

Малга эки чем баазазы чокта, оон хөй продукт алырының кандыг-даа барымдаазы турбас. Амгы үеде улуг изиг чогу, ымыраа-сээктиң чоорту эвээжээри-биле малга дыка таарымчалыг.

Седен ХЕРТЕК.

Аъш-чем программазын күүседир

«Революцияның чалбыыжы» совхозтар мурнап турар.

Кандыг-даа ажылды эрткен чылдаазы-биле деңнээр болгай. 1987 чылдың чеди айларында республика бир инектен 1094 килограммны саап ап турган болза, бо чылдың ол-ла үезинде оон 46 килограммны эвээшти саап алган бис. Бир инектен Таңдының ажыл-агыйлары ортумаа-биле чеди ай дургузунда 1308 килограмм сүттү саап ап, республикада эң дээре көргүзүглүг болган. Ынчалза-даа ол болза эрткен чылдың деңнелинден эвээш. Таңдыжылар хонукта бир инектен ортумаа-биле 6,2 килограмм сүттү саап ап турар, ниити республикада чүгле 4,9 килограмм. Мөңгүн-Тайга, Барыын-Хемчик, Сүт-Хөл районнарда инектиң сүткүрү эрткен чылдаазындан 20 хуу эвээш. Шак мындыг чылдагааннарның түңнелинде сүт саалдазы эрткен чылдың чеди айларында турганындан 1811 тонна эвээжээн.

Үстүнде сан-чурагайлардан алгаш көөрге, байдал дувүрээзиниң. Моон чылдагааны чү-

сорт чок сүттүң деңнези 6646 тонна азы 42,8 хуу болган.

Эки шынарлыг сүт дээрге ажыл-агыйларга орулга-дыр. Бодап көрээлиңер даан: 1 сорт сүттүң бир тонназының өртээ 399, ийигизиниң 370, а сорт чогунуң 320 рубль. Мындыг ылгал канчап тыптып кээрил? Бир талазында сүттүң чогуур температуразын барымдаалавайн турар. Сүт соок болган тудум-на, оон ындыг шынары дээш саанчылар немелде төлевир алыр. Ол ышкаш сүт үскүр болурга база ындыг. Түс-түс районнардан Барыын-Хемчик биле Тожунуң дужаап турары сүдү бирги, ийиги сорттуу болуп турар. Бо көргүзүг инектиң чеминден база кол хамааржыр.

Республиканың хоочун ажыл-агыйларының бирээзи «Кызыл тараачын» совхозтуң Туран сүт-бараан фермазының чайгы баазазында саалда агрегаттары чадагай, оон уламындан чаъс-бораңныгда сагган сүттүң шынары куду, оон аңгыда ында сүт чылдыр тыттар база чок, ынчангаш сүт кудар сава арыг-шевер эвес.

рар фермаларга харын берге.

Сүт планын чедир күүсетпейн турарывыстың бир чылдагааны болза, бар арга-курлавырларны чеп ажыглавазыныста-дыр. Ол чүлерил? Мөңгүн-Тайга районда ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг совхоз сарлыктарын саап турар. Чайгы дыштаныылга үезинде улуг класстарның өөреникчилери уругларга таарымчалыг байдалды тургускаш, оларны саанчыладып турар. А сарлыктыг ажыл-агыйлар бисте эвээш эвес-ле болгай.

«Барлык» совхоз бо чылын чамдык коданнарга өшкүнү база саап эгелээн. Бо дээрге улуг курлавыр. Өшкүлүг совхозтар кайы хөй.

Сүттү күрүнеге садарын көвүдедириниң, оон-биле эмнелге, уруглар албан черлерин хандырарының бир эптиг аргазы улустуң хууда дузалал ажыл-агыйы болур. Бо талазы-биле Сүт-Хөл районда чамдык ажылдарны организастап турар. Ында сүт сөөртүр машиналарның аалдарга баарын графиктээн. Улус ар-

КОМПЛЕКСТИГ ҮНҮҮШКҮН

СЭКП Эрзин райкому малчыннарже комплекстиг үнүүшкүннерни организастап турар. Сөөлгү үеде Качык, Төрелче, Ак-Довурак, Букту-Аксы, Тарлашкын, Тере-Хөл ол ышчаар чайлагларга комплекстиг бригада барып, СЭКП-ниң XIX Бүгүэвилел конференциязының материалдарын тайылбырлап, концерттерни көргүзүп, эмчилер болгаш амыдырал хандырылга ажылдакчылары малчыннарга ачы-дуза чедирип чораан. Бригада-биле автомагазин база кады барган.

СЭКП райкомунуң секретары Б. Самбуу, райкүүском даргазының оралакчызы Х. Кара-оол, партия райкомунуң килдис эргелекчизи А. Комбу олар малчыннарга лекцияларны номчугулаан. Эмнелге ажылдакчылары ижин-шөйүндү аарыгларының дугайында беседаларны кылгылаан.

Шак ындыг бригаданы чайлагларда малчыннар аажок сонуургап хүлээп ап турар. Бригаданың үнүүшкүннери уламчылавышаан.

(Бистиң корр.).

Анай-оол Ензакович Салчак—«Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйында эң хоочун механизаторларның бирээзи. 1988 чылдың дүжүдүн баштай ажаажып эгелээрин бо коммуниске дааскан. «Енисей-1200» маркалыг комбайнның ол чаа сезонга дыка эки таарып белеткеп алган. А. Ф. Горбанюктуң удуртканы № 3 трактор-хову бригадазы чүгле үрезин тарааны ажаап алыр. Дүжүттүң ниити байдалы эки. Ону дүрген болгаш чидириг чокка ажаап алыр дээш А. Салчак ам ажылдап кирипкен.

ЧУРУКТА: Анай-оол Салчак.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ОРБИТАДАН МЕДЭЭ

УЖУДУУШКУН БАШКАРАР ТӨП. (СЭТА). Владимир Титов биле Муса Манаровтуң космоста ужудуушкунунуң 36-гы неделязы чоруп турар. Космонавтылар бо хүннерде «Интеркосмос-88» делегей шинчилелиниң программазын боттандырып ажылдап турар. Ол программаның кол сорулгазы болза, бойдуста боор турар болуушкуннарының тыптып келир чылдагааннарын баш удур тодарадыры болур. Чижээлээрге, үргүлчү чер шимчээр районнарны доктаамал тургустунган фотокамералар болгаш спектрометриктиг аппаратуралар-биле чурукка тырттырып шинчилээри болур.

Душанбе хоорайның чөөн талазындан ырак Совет Эвилелиниң девискээрин база Токтогул сүт шыгжамырының девискээрин бүрүнү-биле ындыг янзылыг шинчилеп турар.

Астрофизиктиг шинчилелдерни база уламчылап турар. Оон-биле чергелештир удавас эгелээр совет-афган каттышкан ужудуушкунуң экипажын хүлээп алырынга космонавтылар белеткенип турарлар.

ССРЭ-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИНДЕ

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели «Өг-бүле хевирлиг уруглар бажыңнарын тургузар дугайында» доктаалды хүлээп алган.

Өскүс уругларның болгаш ада-иезиниң харагалзал-тежээзи чок арткан уругларның кижизидилгезиниң болгаш социал камгалалының чуртта амгы системазының ниитилел харылзааларының хөгжүлдезиниң чаа байдалдарынга дүүштүр улам сайзыраңгайжыдарының негеттинип турарын доктаалда демдеглээн.

Чаштар бажыңнарынга, уруглар бажыңнарынга болгаш школа-интернаттарга өскүс уругларны кижизидер, өөредир болгаш материалдыг хандырар талазы-биле хемчеглерни боттандырары-биле чергелештир ындыг уругларны кижизидериниң гуманныг өске-даа хевирлерин ажыглаары чугула.

Партияның XXVII съездизиниң болгаш СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин удуртулга болдурбушаан, өскүс уруглар болгаш ада-иезиниң харагалзал-тежээзи чок арткан уруглар дугайында күрүнениң база хөй-нииитиниң сагыш салыышкынын улам күштелдирериниче, а ол ышкаш өзүп орар салгалдың ол бөлүктериниң кижизидериниң хөй-нииити, коллективтиг болгаш өг-бүле хевирлерин улам долу дүүштүрерин хандырарынче угланган комплекстиг хемчеглерин ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели ажылдап кылган. Өскүс уругларны кижизидериниң принципиалдыг чаа хевири — өг-бүле хевирлиг уруглар бажыңнарын организастаар дугайында В. И. Ленин аттыг совет уруглар фондузунуң киирип келген саналдарын деткээн.

Өг-бүле хевирлиг уруглар бажыңнарының составынга дараазында чүүлдерни:

10-дан эвээш эвес өскүс болгаш ада-иезиниң харагалзал-тежээзи чок арткан уругларны кижизидип турар өг-бүлелерниң чурттаарынга херектиг чаңгыс квартиралыг хөй өрээлдерлиг бажыңнардан тургустунган уруглар хоорайжыгаштарын; 5-тен эвээш эвес өскүс болгаш ада-иезиниң харагалзал-тежээзи чок арткан уругларны кижизидип турар хөй өрээлдерлиг чаңгыс квартиралыг аңаа бажыңнарга, тускайжыды туткан бажыңнарда азы ындыг хевирлиг бөлүк бажыңнарда чурттап турар түс-түс өг-бүлелерни киирери чугула деп санаан;

Өг-бүле хевирлиг уруглар бажыңнарын тургузары база оларның ажыл-чорудулгазын организастаары уругларның амыдыралынга, кижизидилгезинге, бүгү талалыг сайзыралынга, өөредилгеге болгаш күш-ажылга оларның ак сеткилдиг хамаарылгалыг болуруң, бедик моральдыг шынарларга оларны кижизидеринге таарымчалыг байдалдарны хандырар ужурлуг. Өг-бүле хевирлиг уруглар бажыңнарының ажылынга демократтыг эгелээшкиннерни бүгү талалыг ажыглаар, күш-ажылчы коллективтерниң болгаш хөй-нииити организацияларының доктаамал сагыш салыышкынынга даянып алгаш, оларның бот-тускайлаң болгаш бот-башкарылгазы чоруун хөгжүдер.

Өг-бүле хевирлиг уруглар бажыңнары улус депутаттарының чер-чер Советтериниң эргезинге турар. Ындыг уруглар бажыңнарын организастаары база ажыл-чорудулгазы-биле холбашкан бүгү айтырыгларны шиитпирлээринге В. И. Ленин аттыг совет уруглар фондузу киржир ужурлуг. Уруглар фондузу болгаш улус депутаттарының чер-чер Советтериниң күүскомнары өскүс арткан уругларны кижизидеринге хамаарылыгларның идепкейлиг киржиринге дузалаар, өг-бүле хевирлиг уруглар бажыңнарынга кижизидикчи ада-иелерни шилип алырынга, оларның ажыл-агыйжы, моральдыг болгаш аажы-чаң шынарларын, уруглар-биле ажылдаар аргалыын болгаш дуржулгазын күш-ажылчы коллективтерге азы чурттап турар черлериниң аайы-биле чугаалажып көөрүнге ажык-чарлыг чорукту хандырар хүлээлгелиг.

Уруглар хоорайжыгаштарының составынга чурттаалга бажыңнары, ол чоок-кавының чурттакчылыг районнарының уругларын хары угда хандырып шыдаар аргалыг клуб комплекстиг, эштир бассейнниг спорт-кадыкшылга төптүг ортумак школаларны, школа назыны четпээн уруглар албан черлерин, ажыл-агый болгаш эмнелге-профилактика блоктарын, уругларның болгаш улут улустуң кады ажылдаарынга таарымчалыг бажың чаңның болгаш өске-даа хевирниң чер участоктарын киирер. Бир уруглар хоорайжыгажынга уругларның саны 150—200 кижи болурун чурумчудар. 1988—1991 чылдарда 14 эвилелдешкен республикага 30 уруглар хоорайжыгажын тудар, оларны бажың иштиниң болгаш өске-даа дериг-херекселдер-биле бүрүн дерир.

ССРЭ-ниң Улус өөредилгезиниң талазы-биле күрүне комитеди, ССРЭ-ниң Кадык камгалал министерствозу, эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдери болгаш В. И. Ленин аттыг совет уруглар фондузу-биле дугуржуканы ёзугаар уруглар хоорайжыгаштарын болгаш өскүс уругларны кижизидип турар өг-бүлелерге таарымчалыг квартираларлыг тускайжыттынган чурттаалга бажыңнарын тударының үлегерлиг төлевилелдерин, түс черниң агаар-бойдус болгаш социал-демографтыг байдалдарын база даштыкы чурттарның дуржулгазын өөренип көрген өг-бүле хевирлиг уруглар бажыңнары тударының зоналар аайы-биле кылдынган төлевилелдерин конкурстуг үндезинге чогаадып кылырын организастаарын ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели ССРЭ-ниң Күрүдүүнгэ дааскан.

Уруглар хоорайжыгаштарын төлевилеттирер болгаш туттурар чагыкчының хүлээлгезин эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдеринге, а тускайжыттынган чурттаалга бажыңнарын төлевилеттирер болгаш туттурар чагыкчының хүлээлгезин автономнуг республикаларның Министрлер Чөвүлелдеринге, улус депутаттарының чер-чер Советтериниң күүскомнарынга, министерстволарга болгаш ведомстволарга дагзыр.

Уруглар бажыңнарын тударын эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдериниң, ССРЭ-ниң министерстволарының болгаш ведомстволарының үндүрүп берип турар капитал салыышкыннарының ниити лимиттерин барымдаалап акшаландырыышкынның бүгү деңнелдериниң күзели-биле боттандырар. Бо айтырыгларны шиитпирлээринге бүдүрүлгелер болгаш организациялар кескү салыышкынны киирип болур. Боттарының херекселдериниң күзели-биле күш-ажылчы коллективтерниң чөпшээрешкени-биле ындыг уруглар бажыңнарының тудуунга киржирин оларга сүмелээн.

Эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдеринге болгаш ССРЭ-ниң Улус өөредилгезиниң талазы-биле күрүне комитединге сонуургалдыг министерстволар база ведомстволар-биле кады база В. И. Ленин аттыг совет уруглар фондузунуң киржилгези-биле он үшкү беш чылдың планының төлевилелин ажылдап кылып турар үеде эвилелдешкен республика бүрүзүнүң херегцелин барымдаалап тургаш, уруглар хоорайжыгаштарын, өскүс уругларны кижизидип турар өг-бүлелерге болгаш ада-иезиниң харагалзал-тежээзи чок арткан уругларга тускайлаан чурттаалга бажыңнарын болгаш квартираларны тударының тодаргай хемчээлдерин баш удур көрген турар ужурлуг. Өг-бүле хевирлиг уруглар бажыңнарын төлевилеп база тудуп турар күрүне, кооперация бүдүрүлгелеринге болгаш организацияларынга чээли тыпсырынга ССРЭ-ниң тускай банкылары идепкейлиг-биле киржир ужурлуг.

ССРЭ-ниң Улус өөредилгезиниң талазы-биле күрүне комитединге, ССРЭ-ниң Кадык камгалал министерствозунга, ССРЭ-ниң Күш-ажыл болгаш социал айтырыглар талазы-биле күрүне комитединге болгаш ССРЭ-ниң Сан-хөө министерствозунга В. И. Ленин аттыг совет уруглар фондузу болгаш ВЦСПС-биле кады ындыг уруглар бажыңнарында турар уругларны ажаап-тежээринге үндүрер акшаландырыышкынның база ажылгаарының онзагай чүүлдерин баш удур көрдүнгеп, а ол ышкаш уруглар хоорайжыгаштарының чаңгыс аай структуразын болгаш штаттарын өг-бүле хевирлиг уруглар бажыңнарының ада-не кижизидикчилериниң материалдыг хандырылгазының байдалдарын баш удур көрген өг-бүле хевирлиг уруглар бажыңнарының дугайында тур дүрүмнү бадылаарын даскан. В. И. Ленин аттыг совет уруглар фондузунуң оон чаңынга харагалзал-тежээлде чөвүлелин тургузар дугайында саналын чүүлдүгзүнүп көрген.

Эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдеринге хөй-нииити эгелээшкиннер-биле бүгү-ле черлерге харагалзал-тежээлде чөвүлелдерин тургузарын саналдаан. Кадык камгалал органнарынга уругларны кижизидери-биле алган өг-бүле бүрүзүнге бедик мергежилдиг доктаамал эмчи консультацияларын болгаш психолог-диагностика дузазын, ылангыя кадыкшылы кошкак уругларга дузаны көргүзерин хүлээндирген. Уругларның кадыкшылын ханыы-биле шинчилеп көөрүн болгаш оларны эмнээрин организастап чорударының сорулгазын салган. ВЦСПС-ке, ВЛКСМ ТК-га ССРЭ-ниң Кадык камгалал министерствозу болгаш эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдери-биле кады өскүс уругларны база ада-иезиниң харагалзал-тежээзи чок арткан уругларны кижизидип турар өг-бүлелерге санаторий-курорт эмнелгезин болгаш дыштаныылгазын хандырар, а бүдүрүлгелерге, организацияларга өг-бүле хевирлиг уруглар бажыңнарынга болгаш ол уругларны кижизидип турар ажылдакчыларның өг-бүлелеринге оларга санаторийлерже, профилакторийлерже, дыштаныылга бажыңнарынче путёвкаларны бээрин, а ол ышкаш күш-ажылчы коллективтерниң чөпшээрели-биле социал хөгжүлдениң фондузунуң чамдыызын өг-бүле хевирлиг уруглар бажыңнарынга дуза көргүзери-биле чорударын сүмелээн.

Өскүс уругларны болгаш ада-иезиниң харагалзал-тежээзи чок арткан уругларны кижизидип турар өг-бүлелерге материалдыг дуза көргүзериниң болгаш өг-бүле хевирлиг уруглар бажыңнарының ажылынга эргежок чугула таарымчалыг байдалды тургузарының талазы-биле калбак хемчеглер баш удур көрдүнген. Ындыг уругларның материалдыг хандырылгазының нормаларын, уруглар хоорайжыгаштарының педагогика, эмчи ажылдакчыларының болгаш оларның хандырыкчылары болур ажылдакчыларның ажыл төлевириниң байдалдарын тодараткан.

Бештен болгаш оон-даа хөй өскүс уругларны болгаш ада-иезиниң харагалзал-тежээлдези чок арткан уругларны кижизидип турар кижизидикчи ада-иелерниң үезин пенсиялар болгаш пособиелер доктаадып тургузарда оларның ниити база үзүктел чок күш-ажыл стажынга болгаш тускай эртемниң талазы-биле ажыл стажынга киир санаарын доктаадып тургускан. Ындыг уругларның кижизидикчи ада-иелеринге оларның ап турар пенсиялары долу хемчээлге артып калыр.

ССРЭ-ниң Садыг министерствозунга болгаш Центросоюзка эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдери-биле кады үүрмектеп садар садыг четкизиниң бүдүрүлгелеринге өг-бүле хевирлиг уруглар бажыңнарының чагыгларын ёзугаар эргежок чугула барааннарны садарын хандырарын, оон-биле кады уруглар хоорайжыгаштарынга бараан садарын акша шилчидилгези-биле чорударын саналдаан.

Ындыг уруглар бажыңнарын акшаландырарынга, тударынга, дериинге болгаш дериг-херекселдер бээринге, өскүс уругларны болгаш ада-иезиниң харагалзал-тежээлдези чок арткан уругларны кижизидип турар өг-бүлелерге материалдыг дуза көргүзеринге киржилгезиниң дугайында В. И. Ленин аттыг совет уруглар фондузунуң ниициативазын чүүлдүгзүнүп көрген.

Өг-бүле хевирниң уруглар бажыңнарынга материалдыг дуза көргүзеринге чурттакчы чонга калбак аргаларны бээр сорулга-биле В. И. Ленин аттыг совет уруглар фондузунга 1-ден 25 рубль өртектиг дуза чедиреринин тускай билеттерин үндүрерин чөпшээрээн. Оларны непперетткениилден киирген акша-хөреңгини чаа хевирниң уруглар бажыңнарының материал-техниктиг баазазын тургузарынче болгаш оларны ажаап-тежээринге киирер.

Чогаадыкчы эвилелдерге, ССРЭ-ниң Күш-культура болгаш спорт талазы-биле күрүне комитединге оларны тургускан шаа-биле доктаамал ажылдаар студияларны, школаларны организастаарын, уругларның эстетиктиг болгаш күш-дамыр хөгжүлдезиниң талазы-биле бөлүктерни тургузарын, а ол ышкаш өскүс уругларны база ада-иелериниң харагалзал-тежээлзи чок арткан уругларны кижизидип турар өг-бүлелерни чогаадыкчы шефке алырын сүмелээн.

СИГЕННИ БЕЛЕТКЕП АЛЫР, А ТАРАА...

Мал чеминиң белеткелин бо коллектив кызымак чорудуп турар. Аңаа бадыткал кылдыр дараазында сан-чурагайларны адап болур. 1360 тонна сиген белеткээрин коллективтиң кежигүннери хүлээнген. Бии-Хем районда «Саян» совхозтуң № 3 механизастаттынган комплекстиг бригадазы август 25-ке чедир 1160 тонна сигенни белеткээн. Белеткеттинген сигенниң шынары бирги болгаш ийиги класстыынга хамааржыр деп, бригадир С. М. Ашак-оол дыңнатты. Сушь суурнуң чоогунда сиген шөлдерин механизаторлар сөөлзүредир ажаап эгелээннер. Чүге дээрге ол шөлдерге сиген чавыс үнген. Өзүмүн манап. Бегрээ деп черниң сигенин кезип, сарааттап турганнар. Эки дүжүттүг сиген шөлдеринге бригада бир хүнде ортумаа-биле 38-40 тонна сигенни белеткээр аргалыг болганнар. А норма ёзугаар механизаторлар бир хүнде 31 тонна сиген белеткээр ужурлуг. Моон алгаш көөрге, бригаданың кежигүннери чайгы хүннерде багай эвес ажылдааны илден.

— Дүжүдү шоолуг эвес сиген шөлдери арткан. Оларның сигенин кезип, бөлүп тур бис. Хүнде ортумаа-биле 20 тонна сигенни белеткээр арга бисте бар. Техника-биле кезип болур шөлдерниң сигенин, аргалыгла болза шуптузун алырын кызыдып тур бис—деп, Сергей Маадыевич чугаалады.—Сиген кезилдезинде Николай Дамба, бөлеринде аныяк механизатор Константин Сарыг-оол, сараат салырында Чамзырын Маады, сараат эдеринде аныяк ажылчын Родион Байыр-оол шалыпкын, шудургу ажылдап турарлар.

Сөөлгү хүннерниң темпизин кудулатпас болза, бригада сиген белеткээр планын сентябрь 7-де күүседиптер. Оон соонда планга немештир сиген белеткелинче кирер. Комплекстиг бригаданың механизаторларының ажылдаар тура-соруу бар. Сигенни белеткеп тургашла, ону кыжын сөөртүрүнүң аргазын база бодап турар улус болду. Сарааттарны улуг эвес кылдыр салып турарлар. Чүге дээрге бичии сарааттарны кыжын тросс-волокуша-биле сөөртүрге белен тегулбес боор. Ону чүдүрүп шүүдеп турбас.

Бо хүннерде бригаданың ажылдап турары сиген шөлдерин көөрге, каракка илдигер бир чүүл бар. Ол дээрге техника-биле сигени кестинмес, оңгул-чиңгил, ыяштап аразы черлер. Ындыг черлерге шык эки чыглыр болгаш, сигенниң үнгени бедик-даа, сырый-даа. Оларның чамдыызын хууда малдыг кижилер боттарынга кезип ап эгелей берген. Совхоз кезип албаанда, мал-маганныг кижилерниң кезип ап турары шын. Сиген саргарып эгелей берген. Ам он хире хонза, хоолу чок кылдыр кадып каар. Ол черлерде сиген ногаан, шынары эки турда азы бо-даа хүннерде совхоз чүге кезип албааныл? Хайыраан сигенниң кончуг чулуктуг үези эрткен. Хол-биле сиген кезер звеноларны организастааш азы өг-бүлелер, аңгы-аңгы кижилер-биле керээлеш чаргаш, ол сигенни кестирип алыр турган. А бир эвес совхоз кезип албас деп шиитпирлээн болза, хууда малдыг кижилерге изиг чайын-на берипттер турган. Бир эвес ынчанган болза, сигенниң шынары эки турда, кезип аптар турганы чугаажок. Орайтап кескен сиген малга шоолуг-ла тодуругр чем болбас. Шак мындыг ажыл-агыйжы эвес чоруктуң уржуундан сигенни совхоз-даа ажаап албаан, хууда малдыг кижилер багай шынарлыг сиген кезер ужурга таварышкан. Кая совхоз сиген кезерин, хууда малдыг кижилер кайын сиген «боктап» алырын баш бүрүнгаар тодарадыр ужурлуг турган. Оон башка хензиг-даа болза, сиген чидирин болбас турган. Комплекстиг бригада 300 га черде чаңгыс чылдыг сигеннерни, дүжүдүн үрезин кылдыр ажыглаар дээн 200-200 га черде суланы, көк-тарааны база өстүрүп турар. Бо чылын тараазының дүжүдү эрткен чылдыынга четпес, оон ындай бок үнүжү хөй болган. Чамдык шөлдерде тарааны хонак дуй үнүп келген. Оон бир чылдааның бригадир күскү андарылганы багай чорутканы-биле тайылбырлап турар. Сергей Маадыевич күскү андарылганы херзүнну андара октаар андазыннар-биле чорудар болза эки деп санаар кижи болду. Херзүнну уңдүрертир андазыннар-биле күскү чер андарылгазын чорударга, бок үнүштерин дазылдарын шуптузун үзе шаап шылавайн турар дээр. Бригадирниң бодалын чаңгыс-ла шын бодал деп болбас. Тарааны тарып өстүрериниң технологиязын долузу-биле сагываны бо чылын үнген дүжүт көргүскен-дир. Тарааның чамдызын, бышпайн тывырда, мал чеми кылдыр ажаап алырын шиитпирлээн. Чоокку хүннерде ол ажылче механизаторлар кирипттер. Дүжүдүн ажаап алган шөлдерге күскү чер андарылгазын дарый эгелээр. Черле ынчаш, күскү чер андарылгазынче улуг кичээңгейни салып турар. Ындыг-даа болза, ону бок үнүштерге удур чаңгыс-ла арга деп болбас. Оон-биле харылзаштыр, мындыг айтырыг тургустунуп кээр-дир. Бок үнүштерге удур гербицидтерни тараа шөлдеринге агротехниктиг негелделерге дүүштүр ажыглаан бе? Бедик дүжүттү өстүрүп алыр дээш бүгү хемчеглерни алган бе?

Сиген белеткелиниң планы күүсеттинзе-даа, а күзүн ажаап алыр деп чазын планнаан дүжүт ажаап алдынмас. Комплекстиг бригаданың кежигүннери оон чылдагаанын чер ажылының тускай эртемниглери-биле кады ханызы-биле сайгарып көөр ужурлуглар.

Шагдыр-оол СУВАН.
(«Шынның» корр.).

Партийжи амыдырал: отчёттар болгаш соңгулдалар

ШЫҢГЫЫ НЕГЕЛДЕЛИИ-БИЛЕ

СҮТ-ХӨЛ. Партбөлүктерде болгаш цех партия организацияларында отчёттар болгаш соңгулдалар онзагай үеде эртип турар. Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының, СЭКП ТК-ның июль (1988 ч.) Пленумунуң шиитпирлериниң база резолюцияларын күүседир, партийжи ажылдың стилин, методтарын сайзырангайжыдар, демократияны, ажык-чарлыг чорукту калбартыр, ёзу барымдаалаар чоруктан уштунар, коммунистерниң бот-идепкейин көдүрер талазы-биле СЭКП Сүт-Хөл райкому, партия организациялары чамдык ажылдарны чоруткан. Ниитизи-биле алырга, партбөлүктерде, цех партия организацияларында отчёттар болгаш соңгулдалар организастыг эртип турар. Моон мурнунда практикалап турганы ышкаш, хуралдарны эрттирер хүннериниң үстүнден айтырып соксадып, партбөлүктерниң боттарының ажыл-агыйының байдалын өөренип көрүп тургаш, сүмелээш хүннеринде эрттирип, хөй-ле ниити сөстерлиг, тодаргай эвес узун отчёттут илеткелдер бижип алгаш, номчуурундан хоорлуп, партконференцияның шиитпирлеринге дүүштүр эде тургустунуушкунга, бурунгаар шимчээшкинге шаптыктап турар чылдагааннарны илередип, оларны боллуруп турар коммунистерниң аттарын адап, тодаргай анализтиг отчёттарны кылып турар. Кажан боттарының аттарынга чидиг шүгүмчүлелди кылырга, хуралга олурушканнар сонуургал-биле дыңнап, тодаргай саналдарны бээр дээрзи көстүп турар.

Отчёт-соңгулдалыг хуралдар организастыг, ажыл-ишчи байдалга эртсин дээш оларның белеткелинче кичээнгейни салган. СЭКП райкомунуң бюрозунуң, партия райкомунуң, совхозтарның партия комитеттериниң, партбюроларның кежигүннериниң чүгле хуралга олуржуру-биле эвес, а колла чүве — белеткелинге, эрттирериңге практиктиг дуза кадары-биле тус-тус партбөлүктерде быжыглаан. Быжыглаттынган харысалгалыг ажылдакчылар хову турлагларынга, малчын коданнарга, сүт-бараан фермаларынга чедип, чон-биле чугаалажып, негелде-хомудалдарын баш бурунгаар билип ап, четпестерниң эдериниң хемчеглерин ап турар. Чижээлээрге, СЭКП райкомунуң бирги секретары М. Д. Кара-Сал «Алдан-Маадыр» совхозтуң МТМ-зиниң райкүүском даргазы Ч. Б. Монгуш Карл Маркс аттыг совхозтуң Сесере, Хараганныг-Хову хойжу бригадаларының партбөлүктериниң хуралдарынга киржип, тодаргай практиктиг дузаны кадап хемчеглерни алган. Дарый шиитпирлеттинер берий болур айтырыгларны ол-ла черлериңге шиитпирлеп, а өскелерин бижип, демдеглеп алгаш, чорту күүседириниң хемчеглери алдынып турар.

Отчёт-соңгулдалыг хуралдар «Алдан-Маадыр» совхозтуң Борбак-Тей хову-трактор бригадазының (бөлүк организатору Кызыл-оол Алдын-оол), Ак-Даш сүт-бараан фермазының (Кара-кыс Ондар), «Сүт-Хөл» совхозтуң Шөлдээ-Тей хову-трактор бригадазының (Доржу Ховалыг), Карл Маркс аттыг совхозтуң көдээ Советтиң (Маадыр Монгуш) болгаш өскелээ партбөлүктерге шүгүмчүлекчи, ажыл-ишчи байдалдарга эрткилээн. «Сүт-Хөл» совхозтуң Бора-Тайга салбырының механизатору Дыртый-оол Ондар хуралга партбөлүктүң ажылынга чүгээр деп үнелелди бербишаан, мал чеминиң белеткелинге ажыглаар техниканың септелгезиниң шынары куду болганындан үргүлчү үрелиишкиннерге таваржып, артык кезектер чедишпезин-биле анаа туруушкуннарга таваржып турарын шүгүмчүлээн. Мал чеминиң белеткелинге ажылдаар звеноларны четчелээр, ажылдың харысалгалыг участоктарынга коммунистерни быжыглаар, ажылдаар, чурттаарынга таарымчалыг байдалды тургузар талазы-биле ажылды совхозтуң партия комитеди (секретары Чылбак-оол Монгуш) четпес удуртуп турар. Моон мурнунда чылдарда бригада төвүнүң көскү агитациязы багай эвес турган болза, амгы үеде кудукү деңнелде. Ажылчыннарның планнары, экономиктиг анализтер-даа астынмаан.

Карл Маркс аттыг совхозтуң Ийме көдээ Советтиң чанында партбөлүктүң хуралынга саналдааннар Санчак Бичел, Хамааты-оол Монгуш, Григорий Түлүш суурда туттунган эмчи амбулаториязында дээди эртемниг эмчи кадрларның, дериг херекселдерниң чедишпезин Тыва АССР-ниң Кадык камгалал министерствозу, район эмнелгези (Оюн-оол Ондар) оожум шиитпирлеп турарын чугаалааннар.

«Октябрь 30 чылы» совхозтуң ясли-садикте партбөлүктүң хуралынга Сувакай Ооржак ясли-садиктерни районнуң шылчидериниң чугулазын чугаалаан. Школа назынны четпес уругларның өөредилге-кижизидилгезинге методиктиг дуза кадарын экижидерин чугаалаан.

Ниитизи-биле партбөлүктерде отчёт-соңгулдалыг хуралдар организастыг эртип турза-даа, чамдык черлерде быжыглаттынган харысалгалыг ажылдакчыларның, парторганизаторларның харысалгазының кудузундан айыттынган хуусааларындан соңгаарлаар илеткелге чидиг шүгүмчүлелдер чок эртип турар таварылгалар бар. «Сүт-Хөл» совхозтуң Чес-Булуң хойжу бригадазының партбөлүк хуралы (парторганизатору Самбуу Монгуш) ийи катап янзы-бүрү чылдагааннардан соңгаарлаан.

Партбөлүктүң чедиишкинниг ажылдаарынга оон организатору улуг рольду ойнаар дээрзин өөренип көргеш, организакчы талантылыг, турушкут, эш-өөрү хүндүлээр, чугаазын дыңнаар эштерни соңгурурунче кичээнгей углаадырган. Үениң негелдезинге дүүштүр ийиден хөй кандидатураны депшидип үндүргеш бадылаашкынның түңнели-биле оларның иштинден эң-не тааптыгларын соңгуп ап турар. Чижээлээрге, «Алдан-Маадыр» совхозтуң Борбак-Тей хову-трактор бригадазының партбөлүүнүң удуртукчузунга районда бир-ле дугаарында чер ажылында өг-бүле керээзи-биле ажылдаарынче кирген Дока Монгушту, «Октябрь 30 чылы» совхозтуң ясли-садикте партбөлүүнүң удуртукчузунга аныяк коммунист Дарья Монгушту болгаш өскелерни-даа коммунистер боттары ийиден хөй кандидатуралардан соңгуп алганнар.

Районда чаа албан черлери, организациялар немежип, коммунистерниң саны өзүп турары-биле немей чаа партбөлүктерни тургузарын өөренип көрүп турар. Районнуң септелге-тудуг участогунга, культура киилдизинге, Кызыл-Тайга ортумак школазынга болгаш өске-даа черлерге партбөлүктерни тургузар.

Отчёт-соңгулдалыг кампанияның партияның болгаш күш-ажылчы коллективтериниң амыдыралында шыңгыы шылгалда деп чүвени өөренип көрүп, хуралдарны бедик организастыг байдалга эрттирер дээш ажылдарны чорудуп турар.

Бистиң мурнувуста хөй-хөй сорулгалар салдынып турар. Отчёт-соңгулдалыг хуралдарны чүгле эрттирип каар эвес, а саналдарны, шүгүмчүлелдерни боттандырары-биле ажылдаар апаар. Сентябрь айда эгелээр партия эге организацияларынга отчёт-соңгулдалыг хуралдарга, районнуң партия конференциязынга белеткелдер дээш ажылдар хөй.

Дамдынчап ХОВАЛЫГ.
СЭКП Сүт-Хөл райкомунуң оргкилдизиниң эргелекчизи.

• • •

БАЙ-ХААК. Таңдыда ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтуң Успенка суурда цех партия эге организациязының хуралынга оон секретары М. Ш. Ооржак илеткел кылгаш, партия организациязының, коммунистерниң, коллективтиң ажыл-чорудулгазын бүгү талалыг шүгүмчүлекчи ёзу-биле ханы анализтеп чугаалаан. Ол болза хуралга коммунистерниң идепкейин көдүрген, ооң уламындан санал-онал бээриңге шупту киржип, партия организациязының, коммунистерниң ажылынга чогуур үнелелди берген. Партия ажылын эде тургузар, коммунистерниң бот-идепкейин көдүрер, харысалгазын бедидер, кижизидилге ажылын экижидер, хөй-ниити организацияларының ажылын идепкейжидер дээш партия эге организациязы ажылдап турза-даа, партияның XIX конференциязының негелделеринге дүүштүр ажылдавайн турарын санал бергеннер чугаалаан.

Отчёт-соңгулдалыг хуралга коммунистер сүт-бараан фермазының бригадири Ф. А. Радионова, суурда комсомол организациязының секретары механизатор А. К. Оюн, пенсионер Е. Д. Монгуш, инек кадарчызы Н. К. Балчыр болгаш өскелер-даа санал берген. Партия организациязының дайынчы арга-шинээзиниң ам-даа кудузун, коммунистерниң аразында партияның, күш-ажылдың, хөй-ниитиниң сагылга-чурумун үрээр, чугула айтырыгларны шиитпирлээриңге идепкей чок кижилер барын шүгүмчүлээн. Оон аңгыда херээженнер чөвүлелиниң ажылын экижидериниң эргежок чугулазын, ногаа аймаан өстүрериңче кичээнгейни салырын саналдааннар.

Отчёт-соңгулдалыг хуралга аъш-чем программазын чедиишкинниг боттандырарынче, ферманың ишчилериниң өөредилгезин, кижизидилгезин экижидеринче, оларның ажылдаарынга, чурттаарынга, дыштанырынга таарымчалыг байдалдарны эде тургузарынче, коммунистерниң авангардчы ролюн бедидеринче коммунистер кол кичээнгейни угландырган.

(Бистиң корр.).

ДЕМОКРАТЧЫДЫЛГАНЫҢ ОРУУ-БИЛЕ

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыктарын ёзугаар мурнунда турган министерстволарны дүжүргеш, девискээр аайы-биле бүдүрүлге каттыжышкыннарын тургускан. Тыва АССР-ниң Мелиорация болгаш суг ажыл-агый база Арга-ыяш ажыл-агый министерстволарының орнунга «Тыва суг мелиорация» төлевилел-тудуг-ажыглал база Тываның Арга-ыяш ажыл-агый бүдүрүлге каттыжышкыннары ук Чарлыктарны ёзугаар чоокта чаа тургустунган.

Чаа бүдүрүлге каттыжышкыннары тургустунганы-биле чергелештир «Тыва суг мелиорация» төлевилел-тудуг-ажыглал каттыжышкынының начальниги болгаш Тываның девискээр аайы-биле Арга-ыяш ажыл-агый бүдүрүлге каттыжышкынының чиигине директорун соңгуур талазы-биле күш-ажылчы коллективтер төлээлекчилериниң конференциялары чоокта чаа болуп эрткен. Күш-ажылчы коллективтер төлээлекчилериниң конференцияларынга дыка хөй делегаттар киришкени демократияның амыдыралга боттанып турарын херечилеп турар.

Республиканың мелиораторларының күш-ажылчы коллективтериниң төлээлекчилери шак ындыг конференцияны чоокта чаа эрттирген. Чаа тургустунган «Тыва суг мелиорация» төлевилел-тудуг-ажыглал каттыжышкынының начальнигин анаа соңгаан. Республиканың суг ажыл-агыйынга хамааржыр бүгү организациялар чаңгыс өг-бүле дег ажылдаар болганда, каттыжышкынның начальнигиниң албан-дужаалынга төлептиг кижини соңгуп алыр дээш ук конференцияга келген 110 делегат беш шак дургузунда хуралдаан. Соңгулданы чажыт бадылаашкын-биле чоруткан.

Каттыжышкынның начальнигиниң албан-дужаалынга кордакчылар ийи кижи. Оларның бирээзи республиканың мелиорация болгаш суг ажыл-агыйының министри турган Н. А. Жоголь биле «Тыва суг тудуг» трестиң эргелекчизи турган В. П. Сургутанов. Кордакчыларның кайызының-даа характеристиказын алгаш көөрге, дензи кара чая баспас. Олар нелээ республиканың суг ажыл-агыйынга хөй чылдарда ажылдап келген. Оларның кайызы-даа министерствога болгаш тресте удуртукчу албан-дужаалга олурар мурнунда албан-дужаалдың бүгү чадаларын эрткен. Адырда ажыл-херектиң байдалын-даа эки билир.

Ийи кордакчының арга-дуржулгазы-даа дең боор кээрге, хуралдың төнчүзүнге чедир кым начальниктиң албан-дужаалынга олуруптары эки-ле билдинмес турган. Республиканың мелиорация болгаш суг ажыл-агыйының министриниң оралакчызы чораан В. С. Кренц конференцияга санал бергеш, Н. А. Жогольду соңгуур кылдыр санал киирген. Конференцияга санал берген делегаттарның хөй кезии кордакчыларның ажыл-ишчи мөзү-шынарын эки-ле үнелеп шыдавайн барганы оларның кортук, тыртылчак чоруктан амдаа уштунмаанын херечилеп турар. Оларның саналдары колдуунда-ла хомудаллар, дилеглер хевирлиг болган. Конференцияга киришкен ажылчыннар-даа, специалистер-даа кордакчы бүрүзүнүң чедер, четпес талаларын эки билир турган-даа болза, ол дугайын ыттташпайн барган.

Конференцияның киржикчилериниң хөй бадылаашкынын алган Н. А. Жоголь чаа тургустунган каттыжышкынның начальниинге соңгуттурган.

Тываның девискээр аайы-биле Арга-ыяш ажыл-агый бүдүрүлге каттыжышкынының чиигине директорун соңгуур талазы-биле конкурс комиссиязынга чаңгыс-ла билдириишкин кирген. Ынчалза-даа соңгулдалыг конференция диимиттиг-ле эрткен. Ында кижи кайгаар чүве чок. Ук конференцияны эрттирер бетинде республиканың ыяш ажыл-агыйларының коллективтеринге улуг белеткел ажылын баш удур чоруткан турган.

Каттыжышкынның чиигине директорунуң албан-дужаалынга кандидаттар-ла арбын болган. Балгазынның арга-арыг ажылдакчылары, улуг-хемчилер, таңдыжылар боттарының кандидаттарын депшидер саналдарны киргилээн. Кымнарыл ол? Каа-Хем ыяш ажыл-агыйының директору Ю. А. Кривцовту балгазынчылар чиигине директорга кандидат кылдыр депшидерин саналдаан. Моон мурнунда арга-ыяш ажылдакчызы чораан, амгы үеде СЭКП Таңды райкомунуң секретары М. Г. Бакуровту таңдыжылар сүмелээн. Улуг-хемчилер районнуң ыяш ажыл-агыйының директору В. А. Квасовту бо албан-дужаалга депшидерин саналдаан.

Каттыжышкынның чиигине директорунуң албан-дужаалынга депшидер кылдыр саналдаан бо үстүнде ады кирген кижилер-биле конкурс комиссиязының кежигүннери тус-тузунда беседалажып чугаалашкан. Үстүнде адааныыс кандидаттар күш-ажылчы коллективтерниң хуралдарынга олурушпаан болгаш конкурска киржириинден ойталаан. Ынчангаш кара чаңгыс кандидат арткан. Ол Тыва АССР-ниң арга-ыяш ажыл-агыйының министри чораан М. А. Гаков.

Республиканың янзы-бүрү районнарындан келген делегаттарның 28-и М. А. Гаков дээш бадылаашкынын берген, а 26 кижи удур бадылаан. Ол чүге ындыг болганыл? М. А. Гаков моон мурнунда министрлеп ажылдап тургаш, районнарга ховар баар, кижилер-биле шоолуг ужурашпас, оларның канчаар ажылдап, чурттап турарын сонуургавас турган. Ажылдап турар кижилерниң херээлдеринге дыңнангыр эвес, оларның кандыг бергелерге таваржып турарын ханызы-биле өөренип көрбес турганын, ооң ажылының стилин болгаш методтарын делегаттар ажыт-чажыт чогу-биле боттарының санал-оналынга чугаалаан.

Чурттаар оран-бажыңны болгаш социал-культура-амыдырал объектилерин ажыл-агый аргазы-биле тударының айтырыгларын моон соңгаар шыңгыы өөренип, ону амыдыралга хажык чокка боттандырарының дугайында чугаа чиигине директорну соңгаан конференцияга шыңгыы болган.

Тываның девискээр аайы-биле Арга-ыяш ажыл-агый бүдүрүлге каттыжышкынының чиигине директорунуң албан-дужаалынга М. А. Гаковту соңгаан. Чаа тургустунган каттыжышкынның чиигине директорунуң ажылы эвээжээр туржук, харын улам немешкен деп чүвени чаа соңгуткан чиигине директор М. А. Гаков эки билип турар.

Тываның мелиораторларының болгаш арга-ыяш ажылдакчыларының ажыл-чорудулгазынга шынар талазы-биле кандыг өскерлиишкиннер болу бээрин бо болуп эрткен конференцияларның делегаттарын элээн-не дүвүреткен. Чаа тургустунган каттыжышкыннарның канчаар ажылдап турарын моон соңгаар солуннуң арыннарынга чырыда бээр бис.

Таңдыда «Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйының Александр Федорович Горбанюк удурткан № 3 трактор-хову бригадазы ам дужут ажаалдазынга дөрт дугаар чылда бот-орулга-чарылга керээзи-биле ажылдаар. Тарылга шөлү суггат чок-даа болза, агротехниканың чурумнарын шыңгыы сагып, харысалгалыг ажылдаанындан бо чылын ортумаа-биле 15 центнер дүжүттү бир гектардан алыр аргалыг. Ынчангаш бригаданың кежигүннериниң сеткили сергек, дүжүттү кыска хуусаада ажаап алыр деп бедик сорукттуг.

ЧУРУКТА: 30 чыл стажтыг комбайнер Кара-оол ОЮН.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ЧАГЫДЫП АП БОЛУР

Өг—тыва кижилерниң шаг-шаандан бээр чурттап келген өргээзи. Көжеринге эптиг болгаш мал-маганны одар солуп семиртириңге ажыктыг. Оон ишти сериин, чырык.

Чамдык совхозтарның малчыннарынга өг чедишпейн турар. Өгүнүң дээвиирин, адаккызын шывар кидисти, өг иштиниң херекселдерин бичиилеп саттынып ап болур. Оон ыяжын тып алыры берге. Ону Чадааның үлетпүр комбинадында кылып турар.

Моон мурнунда чылдарда чүс чээрби өг кылыр чагыглар кирип турган болза, а бо чылын республиканың ажыл-агыйларындан чагыг кирбээн.

Өг ыяжын баш удур чагыдып алыр дизе, райүлетпүр комбинады-биле харылзажып болур. Ооң өртээ 368 рубль, бүрүн дериг-биле 4300 рубль.

Арагачы ДОНГАК.

Шынар—ажылдың көрүнчүү

ИЛБЕКТЭЭН ХЛЕБ

Бо бижип турар чүүлүмнүң эгезин номчааш, чүү ындыг илбектээн хлеб боор деп бодай бербе, номчукчу. Ажыл-агыйым аайы-биле чоокта чаа Чадаана хоорайга чораан. «Хлеб» деп каан садыг чанынга караам-биле көрген чүүлүмнү бижээш, оон адын «Илбектээн хлеб» деп чеченчиди адааным ол. Херектиң ужуру мындыг чүве.

Тываның курхайгаарал лабораториязы бо чылдың июль 26-27-де Чадааның хлеб заводунуң быжырып турар хлеб болгаш хлеб-булочка кылыгларының шынарын хынаан. Хлеб заводунга четпейн чыдала, стандарттарның негелдезин хлеб заводу хажыдып турар-дыр деп чүвени хлеб садар магазин чанынга көргеним ол. Допчузу-биле чугаалаарга, хлеб болгаш хлеб-булочка кылыгларын чыый салыр, кадагалаар болгаш сөөртүр талазы-биле стандарттарның негелдезин сагывайн турар.

Хлеб садыының чанынга хлеб сөөртүр тускай машина келди. Чаа быжырган хлебти тускай шаараш ыяштарда безин салып кагбаан, анаа-ла оваалай чыып каан сөөртүп эккелди. Магазинниң хлеб хүлээп алыр тускай соңгазын дамчыштыр сөөртүкчү хлебти үш чедир илбектээш, садыгжыга дамчыдып берип тур. Садыг четкизинче чүдүрүп чорудар дээн хлебти хлеб заводу база-ла мынчаар-ла чүдүргеш чорудуп турарын хыналда кылып турган үевисте көрдүвүс.

Хлеб сөөртүр тускай машинага хлеб салыр шаараш ыяштарны база ажыглавайн турар. Чүге мындыгыл деп айтырыгга хлеб заводунуң ажылдакчылары мынчаар харыылап каар: «Районнуң херечлекчилер ниитилелинде хлеб салыр шаараш ыяштарны солуп апкы дег фонд чок. Тускайжыткан магазинден өске районнуң өске магазиннеринде шаараш ыяштарга салып каан хлеб хүлээп алыр соңгаларлыг магазин чок». Чөөн-Хемчик райпозунуң аъш-чем барааннар талазы-биле товароведи база бир өске харыы бээр. Товароведтиң харыызы мындыг: «Хлеб заводунуң ажылчыннары харын боттары шаараш ыяштарга хлеб чүдүрериниден оспаксыраар. Мынчангаш олар бот-боттарының аразында чууй кагжып туруп берген».

Быжырып турар хлебтиң шынарын хынап көөрүвүске, ооң түңнели база-ла эки эвес болган. Хынап көргеннивис дээди сорттуң кызыл-тас далганындан быжырган 1813 килограмм ак хлеб эмин эрттир ажып калган, даштыкы хевир-дүрзүзү безин чок болган. Ооң чылдагаанын тодарадып келиривиске, хыналда кээр мурнуу чарыында хлеб заводунче электри энергиязы дамчытпайн барганындан ажыткы, дрожжа, хоюткан далган эрттир ажаан.

Хлеб заводунуң ажылчыннары шынары багай хлеб быжырбас дээш хемчеглерни ап келзе-даа, ийи хүн дургузунда ажыг хлеб быжырган. Четчир санныг, шынарлыг хлеб садыгларга үргүлчү турзун деп тус черниң эрге-чагыргазы негеп турза-даа, электри энергиязын бичии када бербейн баарга, хлебтиң шынары баксыраар деп чүвени херекке албайн барганы база эдеп. Электри энергиязы-биле хлеб заводун тускай хандырар айтырыгны улус депутаттарының Чадаана хоорай Советиниң күүскому өөренип көөрү чугула.

Хлеб быжырыкчыларының июль 26-27-де дүнеки ээлчегде ийиги сорттуң кызыл-тас далганындан быжырган 2052 килограмм ак хлеви дензи талазы-биле стандарттарга дүүшпес болган. Чамдык хлебтерни хынап көөрүвүске, 50-ден 100 грамм чедир дензизи четпес болган. Ийиги сорттуң далганындан быжырган ак хлебти республиканың санэпидстанциязының лабораториязынга хынаарга, хлебтиң иштинде чымчак чери база-ла стандартарга дүүшпээн.

Чадааның хлевиниң шынары моон-даа эки боор болур турган. Дээди болгаш бирги сорттуң хлевин быжырар ажыткыны хол-биле кылып турар болганда, амданныг хлебти быжырып болуруңун бүгү аргалары хлеб быжырыкчыларында бар боор турар. Заводтуң быжырып турар хлевиниң шынарынга райпо баштаар чериниң талазындан негелде кошкак. Садыгларга садар хлебти заводка баргаш, хүлээп алыр ужурлуг товаровед маңаа чамдыкта келбейн баар. Ынчангаш шынары багай хлеб садыг четкизинге кире бээр таварылгалар бары чажыт эвес. Хлеб заводунуң бүдүрген продукциязын хынап турувуста, райпонуң товароведи база көзүлбеди.

Шынары багай хлеб болгаш хлеб-булочка кылыгларын болганчок-ла бүдүре бээриниң чылдагааны чүдел? Хамыктың мурнунда хлеб болгаш хлеб-булочка кылыгларын бүдүрериниң технологиязын сагывайн турарында. Хемчээкчилер чогундан дусту, сугну, дрожжаны, далганны карак-биле көргеш, чижеглеп салып турар. Булочка кылыр далганны шишкивейн турар.

Бүдүрүлгениң метрологтуг дериг-херекселдер-биле хандырары четпес тургустунган. Бүдүн заводта чаңгыс борбак дензи бар болду. Хлеб быжырар суугуларның температуразын хынаар херекселдер, дензилер, дензи шою хынаттынмаан. Хлеб заводунуң лабораториязында хлеб кургадыр шкафта термометр чогундан быжырган хлеб кылыгларының өл-шыгы хынаттынмайн турар. Хайындырып арыглаан сугнуң орнунга хоолай дамчып келген сугну ажыглап турарга, хлеб шынар чок болбайн канчаар.

Хлеб быжырар черниң санитарлыг байдалы багай. Цехтиң соңгалары бузук болганындан сээктер дыка хөй. Ажыткыларның кырын шып кагбаан. Районнуң санэпидстанциязының ажылдакчылары бо талазы-биле акт база тургускан.

Чадааның хлеб заводунуң коллективи бүдүрүп турар продукциязының шынарын экижидер дээш харысалгазын бедидип, ажылында бар четпестерни дарый эдип алырының оруктарын дилеп тывар үе келген. Келир чылдан эгелеп бот-орулга-чарылгаже шилчиир ужурлуг коллектив мынчаар ажылдаарга канчаптаа таарышпас. Хыналда үезинде илерээн четпестерден чогуур түңнелди үндүрүп, үениң негелдезинге дүүштүр эде тургустунарын Чадааның хлеб быжырыкчыларындан үе негеп келген.

Александра МИРОНОВА.
Курхайгаарал лабораториязының күрүне инспектору.

БОТ-ШҮГҮМЧҮЛЕКЧИ ЁЗУ-БИЛЕ

Ак-Довурак хоорайның Культура ордузунуң улуг залынга В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың коллективиниң конференциязы болуп эрткен. Бүдүрүлге адырларының, цехтериниң удуртукчулары, ажылчыннарның төлээлекчилери, инженер-техниктиг ажылдакчылары киришкен.

Он ийиги беш чылдың баштайгы чартыының түңнелдери болгаш моон соңгаар сорулгалар дугайында делгеренгей илеткелди комбинаттың чиигине директору, СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязының делегады Ю. Т. Комаров кылган.

Хөй национальдыг, быжыг эп-найыралдыг коллектив 2,5 чылдарының иштинде чедиишкинниг ажылдап келгенин ол эгезинде демдеглээн. Ол үениң дургузунда даг-дүгү бүдүрерин 25, барааның продукцияны 22 хуу, орулга киирип алырын 3 катап көвүдеткен. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 43 хуу бедээн. Бо хүннерде республикада ажылчынның айда ортумак шалыны 201 рубль турда, мында 355 рубль четкен. Чонга аъш-дуза чедирериниң хемчээли 2 катап өскен.

Бо чылдың бирги чартыының түңнели-биле ССРЭ-ниң Тудуг материалдар министерствозунуң бүдүрүлгелериниң аразында чарышка бирги черни алгаш, шилчиир Кызыл тук-биле акша шаңналын алган. СЭКП обкомунуң, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, профоблчөвүлелдиң болгаш ВЛКСМ обкомунуң шилчиир Кызыл тугун база ап, республиканың Хүндүлел самбыразында киир бижиткен.

Чедиишкиннер ажыл-ишчилерни өөртүп, хөй-аът кирип турар, илеткелчи болгаш санал бергеннер мактанмайн, ажылын шүгүмчүлекчи ёзу-биле анализтеп, иштики курлавырларны чедир ажыглавайн келгенинге, шиитпирлеттинмейн турар айтырыгларга, четпестерге доктааган.

Рудник чартык чылда 78 хүнде туруушкунга таваржып, 239,5 муң тонна даг массазын чедир бербээн. Ону даг-дүгүнче шилчидер болза, 7260 тонна болур. Оон 1 миллион 450 муң рубльдин барааның продукциязын, 200 муң рубльдин арыг орулгазын ап болур турган. Арыглал фабриказы 66 хонукта план күүсетпээнинден 365,5 муң рубль өртектиг 2914 тонна даг-дүгүн чедир ап шыдаваан. Оон колла чылдагааны аваа туруушкуннар, дериглерниң болгаш механизмнерниң дең-дески ажылдаваанындан болган. Технология сагылга-чурумунда четпестер бар. Рудниктен келген руда арыглаар дериглерже ыяш, демир кескиндилери, пес, бок, сүрээ-биле холуй кирер таварылгалар ужун дериглер үрелиишкиннерге таваржып, бүдүрген продукцияның шынары кудулап турар. Рудниктиң, фабриканың директорлары Г. В. Парамзин биле А. Н. Писаревскийниң аразында чаргы, чидиг маргылдаалар үзүлбес.

Арыглаттынып турар даг-дүгүнүң чидирии санап көөрге, бир тонна массага онаашпыр 19 килограмм четкен. Оон безин 470 муң рубль өртектиг 3550 тонна даг-дүгүнден, 90 муң рубль орулгадан когараан. Перспективатыг планда айыткан картон болгаш шифер кылыр бүдүрүлгелериниң тударын дүргедедириниң айтырыы тургустунуп келген.

Орулганы көвүдедир дизе, экономиктиг байдалче онзагай кичээнгей салыры чугула. Эрткен чылдың бо үези-биле деңнээрге, кол цехтерде шалыының өзүлдезиниң темпизи күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң хемчээлинден ажып турарын, ону дарый эдерин илеткелчи, санал бергеннер негээн. Бо айтырыгны күш-ажылчы коллектив чөвүлелиниң хуралынга июль 28-те чугаалашса-даа, экономистер ону эдеринче далашпайн турарын чидии-биле шүгүмчүлээн. Чамдык удуртукчуларның буруузу-биле демир-орук станциязындан ап турар контейнерлерни өйшаанда эгитпээни, келген машина-балгатты үр тудуп, чүъгүн чедир чүдүрбээни, өртектиг чүүлдерни алгаш, үезинде ажыглап шыдаваанын дээш ышкаш чүүлдерге артык чарыгдал үндүрүп, штраф төлээр чоруктарны моон соңгаар болдурбазын айыткан.

Планнар болгаш хүлээлгелер доктаамал ажыр күүсеттинип турза-даа, ажылдаар участоктарда таарымчалыг байдалдар ам-даа чедир тургустунмаан. Цехтерниң доозуналыышкыны норма-чижээнден оранчок ажыг. Рудникте, электростанцияда, арыглал фабриказында арыгланыр, хеп солуттунар, дыштаныр өрээлдерни эде дерииринге септээрни хүнден хүнче чылдырып келген. Цехтерниң капитал септелгезинге көрдүнген акша-хөреңгини шиңгээдип чадашканы цехтер, бүдүрүлгелер удуртукчуларының боттарының ажыл-агыйжы эвес чоруу кылдыр көөр апаар. Рудникке материал-техниктиг хандырылганың, Абазага белен продукция шыгжаар складтарының, профтехучилищениң гаражының тудугларын дүргедедири негеттинип турар.

Чуртталганың, социал-культураның болгаш дузалал ажыл-агыйының тудугларын хөгжүдер талазы-биле соңгаарлаттынмас айтырыгларны коллектив шиитпирлээр ужурлуг. Анаа хамаарыштыр чугаа маңаа база шыңгыы тургустунган.

Чыл эгезинден бээр 29 өг-бүле чуртталга байдалын экижидип, боттарының күжү-биле элээн каш бажыңнарны тудуп алза-даа, кэрээ чарганы «Тыва даг-дүгү тудуг» эргелелдиң буруузу-биле Постоянный суурда 60 аал ишти чурттаар бажыңның тудуу доозулбаан. Ажылчыннар суурунда универсалдыг магазинниң дужаар хуусаазы шагда эрткен. Теплицаның ийиги ээлчээниң, 800 хаван азыраар комплекстиң тудуглары саадаан.

Кылыр ажылдарның хемчээли аажок улуг. Чыл төнчүзүнге чедир бирээзинге-ле ийи аал ишти чурттаар 8 бажыңнарны ажыглалга кирери, суг дамчыдар трассаның капитал септелгезинге 150 муң рубльди долузу-биле шиңгээдип алыры планнаттынган. Оон-биле чергелештир 60 аал ишти чурттаар база бир чаа бажыңның таваан салып, тудуп эгелээр ужурлуг. 1990 чылга чедир кайызы-даа 290 олуттарлыг, иштинде эштир бассейннерлиг 2 уруглар садтарын ажыглалга кирер.

Коллективтиң конференциязынга Ак-Довурактың чонунуң дүвүредип турар экологтуг айтырыгны чөптүг-биле көдүрген. Даг рудниктиниң, фабриканың довурак-доозуну, аңгы-аңгы котельнаяларның хоолайларының ыжы хоорайны шыва ап, кижилерге хоралыг салдарны чедирип турар. Бок төгер черлерни чурумчутпаан. Хоорайның доозуну, бок-сүрээзи хат аайы-биле чоогунда «Дең-Терезин» совхозтуң төвүнде безин чедип турар.

Бо байдалды өөренип көргеш, «Экология-95» программага дүүштүр хемчеглерни дарый алырын, Постоянный суурга моон соңгаар бажыңнар немей тударын соксадырын, бичии котельнаяларны хаап, чаңгыс кылдыр төпчүдерин, доозун тудар херекселдерни, ФРМ-200 маркалыг шүүрлерни бүдүрүлгелерге тургузарын болгаш өске-даа хемчеглерни боттандырарын дүгүрүшкен. Чүък машиналары аргыыр кол орукту хоорайдан дашкаар тудар ажыл эгелей берген.

Конференцияга чоннуң киирген шүгүмчүлелдиг саналдарының, администрация-биле чарган коллективтиг керээниң күүселдезиниң дугайында комбинаттың кол инженери Д. М. Сваельныйның, профэвилел комитединиң даргазы М. Б. Ховалыгның информацияларын база дыңнаан.

Александр ХЕРТЕК.
(«Шынның» корр.).

Өөредилге чылынга белеткел

БЕРГЕ БАЙДАЛДА

Школаларның чаа өөредилге чылынга белеткел ажылдары чер-черлерде доозулган. Ынчалза-даа чамдык районнарның школалары өөредилге чылын онза өскерлиишкиннер чокка эгелеп турар. Оларның бирээзинге Чөөн-Хемчик районнуң школалары хамааржыр.

Моон адаанда ында районо эргелекчизи Алдын-оол Баянович Монгуш-биле бистиң корреспондентивистиң беседазын парладывыс.

— Өөредилге чылын берге байдалга эгелеп турарывыс дараазында кааш сан-чурагайдан-на билдине бээр. Чадааның дугаары бир школазында 640 өөреникчиниң орнунда 1119, ийиги школада 250 кижиниң орнунга 825, үшкү школада 350 өөреникчиниң орнунга 592 өөреникчи бар болуп турар. Оон-биле чергелештир мындыг фактыны чугаалаксаан ийик мен. Хоорайның профессионал-техниктиг училищезинге 200 сургуулду чылдың-на арай деп чыып ап турар болгай бис. Өөредилге чылының төнчүзүнге чедир ол сан дыка кызырлыр. Байдал чылдан чылче ындыг турбуже, ам 600 сургуулга училищениң чаа бажыңын тудуп турар. Хоорай школаларында байдал ол хире берге, алды харлыгларны өөредир чер чок турда, тывылбас болгаш анаа өөреникчилер хөнүң чок сургуулдарга ол хире шүүдел үндүрүп турарывыс шын бе деп айтырыг тургустуна бээр-дир.

— Школаларның болгаш башкылар чурттаар бажыңнарының септелгези кандыг шынарлыг болганыл, Алдын-оол Баянович?

— Септелгени эрткен чылын эки чорутканының түңнелинде, бо чылын улуг бергедээшкиннерге таварышпайн бардывыс. Септелгениң шынары багай эвес. Ынчалза-даа үүрмек бергедээшкиннер ам-даа шиитпирлеттинмээн. Чижээ, үе-дүптениң дугаары ийи школазының крышазын септээринге херек шиферниң чүгле чартык кезиин тып алдывыс. Көдүртүр механизм чок болганындан бирги школаның даштыкы хевирин чаартып чадаштывыс. Чыргакы ортумак болгаш Элдиг-Хемниң санаторий школаларында байдалды шуут-ла эки деп болбас. Суурлар болгаш хоорай школаларының интернаттарында тумбочкалар, хеп шкафтары чок.

Бир эвес бистиң шупту башкыларывыс бажыңнарлыг турган чүве болза, септелге чорудары нарын болур турган. Бо чылын башкыларга районда чүгле ийи бажың — Элдиг-Хемде болгаш Хөндергейниң дузалал школазында — ажыглалга кирген. Чүгле Чадаана хоорайда 30 хире башкы бажың чок. Олар таныш-көрүштериниң, дөргүл-төрелдериниң бажыңнарында сыңмаржып турар. Башкыларның чурттап орар байдалын экижидер, чуртталга шөлүн алгыдар дугайында чугаа шуут үндүрбейн турар бис.

— Мындыг берге байдалда ажылдап, чурттап турар башкыларны ёзулуг маадырлыг кижилер-дир деп санап болур-дур. Ынчаарга чогум кадрлар-биле четчелеттингениңер кайы хирел?

— Районда үнүп чоруп турар башкылар чок. Ынчалза-даа Теве-Хая болгаш Хайыракан школаларынга башкылар негеттиниип турар. Биске орус дыл, төөгү, музыка башкылары херек. Даштыкы дыл башкылары бисте шуут чок деп болур ийин. Оларны Чыраа-Бажы, Бажың-Алаак школаларынга бо чылын чаа тыптывыс.

— Септелгезин эки чорутакан школаларны болгаш оларның директорларының аттарын адап көрүңерем, Алдын-оол Баянович?

— Оларга Бажың-Алаак (Даш-оол Попай-оолович Ооржак), Чыраа-Бажы (Демир-оол Хертекович Демчик), Элдиг-Хем (Козага Очурович Донгак) школалары хамааржыр.

Байдалывыс берге-даа болза, башкылар коллективтери школа реформазын боттандырар дээш билиин-даа, күжүн-даа харамнанмас.

Беседаны Кодур-оол ОЮН чоруткан.

БҮГҮ-ЭВИЛЕЛ КАДЫКШЫЛГА ЧЕРИ КЫЛЗА...

Тываның бүдүрүкчү күштериниң 2005 чылга чедир үеде хөгжүлдезиниң болгаш ооң чиг эт баазазын хөгжүдериниң айтырыгларынга тураскааткан эртем-практиктиг чөвүлел хуралдың киржикчизи профессор, техниктиг эртемнерниң доктору Виктор Викторович Бугровский—«Убса-Нур» экспедицияның удуртукчузу, амгы үеде ол экспедициязында чеде берген шинчилел ажылдарын чорудуп турар. Бистиң корреспондентивис Лариса МОНГУШ эртемденниң чоруптарының мурнунда аңаа ужурашкаш, айтырыглар салган. Эртемден дараазында харыны берген:

— Тывага баштай-ла туристеп келген мен. Оон бээр он-даа чыл ашкан. Ооң соонда Тывага хөй аян-чоруктарны кылдым. Аңаа аажок ынак апарган мен. Маңаа кээримге, мээң сагыш-сеткилим көдүрлүп, кадыкшылым экижиир. Мээң кады ажылдап турар эштерим маңаа кээрге база ындыг боор турар. Ол душ болган таварылга эвес, Тываның арыг-чаагай агаар-бойдузунуң салдары деп бодаар мен. Тываның үнелиг, кайгамчык эки болгаш хээрек бойдузу чуртувустуң хөй-хөй чараш булуңнарының үрелгени ышкаш, аар үлетпүр хөгжүлдези-биле чок кылдынар болза дыка хараадаанчыг. Ол дээрге бүгү чонуң болгаш келир салгалдарывыстың мурнунга кем-херек үүлгедин болур ийик.

Мен силерниң айтырыыңарга бодумнуң удуртуп турарым «Убса-Нур» совет-моол шенелде программазы-биле ажылдап турар эртемденнер коллективиниң саналдары-биле харылаайн, шенелдеде ЭЛ-ның алды институду, Москваның болгаш Новосибирскиниң университеттери, Медицина эртемнериниң академиязының институттары болгаш өске-даа эртем албан черлери, ол ышкаш Кызылдың педагогика институду, ВАСХНИЛ-диң Сибирь салбырының Тывада комплекстиг килдизи болгаш өске-даа организациялар киржип турар. Амгы үеде Убса-Нур ыйгылаажынга делегейниң биосфера камгалалдыг черин тургузарынга белеткел чоруп турар.

Амгы үеде бистиң бүгү чуртувус эде тургустунуушкунуң үе-чадазында турар. Республика, край, область бүрүзү бодунуң хөгжүлдезиниң оруктарын болгаш келир үезин тодарадып турар. Ол айтырыг Тываның мурнунда база-ла тургустунуп келген. «Убса-Нур» шенелде программада ажылдап турар эртемденнерниң бодап турары-биле алырга, Тываны туризм болгаш курорт ажылдарын массалыы-биле хөгжүдүп тургаш, Бүгү-эвилелдиң кадыкшылга чери болдуруп эки шиитпир болур ужурлуг. Бо санал чаа тыптып келген эвес. Моон мурнунда база чугаалажып турган, ынчан ол хүлээн алдынмайн барган. Ынчалза-даа оон бээр байдал чүгле бистиң чуртта эвес, бүгү делегейде аажок өскерилген. Сөөлгү кааш он чылдарда үлетпүр бүдүрүлгелериниң бойдусту бокталдырары эрткен чүс-чүс чылдарда бокталдырып турганындан үс-чок ашкан. Үлетпүр бүдүрүлгелиг зоналарда чурттап турар кижилерниң кадыкшылының баксырап турары амгы үениң шиитпирлезе чогуур чугула айтырыгларының бирээзи апарып, ол чүгле кадыкшылга айтырыы турганындан политиктиг чугула айтырыгже шилчээн. Чижээлээрге, ГФР-де тургустунган «Ногааннар» партиязы ам ёзулуг-ла күчүлүг политиктиг күш апарганын билир болгай бис.

Үжен чылдарда Швейцарияның мурнунга айтырыглар тургустунуп келгенин сагындырайн: күчүлүг электри станцияларын тудар болгаш Германия, Франция болгаш өске-даа чурттарже энергияны садар бе, азы нарын технологияны хөгжүтпүшаан (швейцар шактарны бүдүрүп) база көдээ ажыл-агый продуктуларын бедик шынарлыг (швейцар быштакты кылып) болбаазыратпышаан, туризмни хөгжүдер бе? Швейцария ийиги оруктуу шилип алган. Оон-биле Швейцария бодунуң бойдузун камгалап арттырган болгаш туризмниң делегей төвү апарган.

Ол чорук Тывага база таарымчалыг болбас бе? Специалистерниң бодап турары-биле алырга, Тыва бойдус чурумалының талазы-биле Швейцарияны-даа ажар. Тыва — делегейде эң чараш булуңнарның бирээзи. Ында тайга, даглар, шапкын, күштүг хемнер, ховулар, тундра зоназы, мөңгилер, куруг ховулар бар. Ында кижи бодундан чүс, харын-даа ийи чүс километр ыракта турар дагларны көрүп болур кончуг арыг агаарлыг. Ол хире ырак чыдар дагларны көөрге, ак-көк өңнүг ышкаш болур. Ынчангаш ооң кайгамчык чараш көстүр ак-көк даглары чуртту «ак-көк Тыва» дээрин тывылдырган деп бодаар мен. Ооң кезээде аяс-кааң, чырык хүннери дыштаныкчыларны хаара тударының база бир аргазы болур.

Тыва аржааныг кара суглар-биле болгаш дустут хөлдер-биле кончуг байлак. Тывада эм үнүштер болгаш эфир үстерлиг оьттар хөй. Тываның эң-не байы —агаар-бойдузунуң арыы. Амгы үеде арыг агаар, кандыг-даа чиг эт курлавырларындан дыка үнелиг ховар чүүл апарган.

Японнар мал садарын моолдарга саналдаан деп дыңнаан мен. Ону үндүр сөөртүрүнге японнар боттарының чурту-биле Моол аразынга агаар көвүрүүн-даа тургузарынга беленнер. Чүге Моолдан мал садып алыксап турары дээрге Моолдуң малганының эът-кежиинде коргулчун, мөңгүн-суу, пестицидтер дээн чижектиг үлетпүрнүң хоралыг бүдүмелдери чок боор турар. Тываның малы база-ла ындыг арыг. Ынчангаш үлетпүр бүдүрүлгелерлиг зоналарның кижилери маңаа бир ай дыштанып, бо черниң агаарын тынып, арыг суун ижип, оон аъш-чем продуктулары-биле чемненир болза, олар кандыг-даа немелде чарыгдалдар чокка эът-кежиинде сиңген хоралыг бүдүмелдеринден арыгланыр болгаш кадыын экижидип алгаш чанарлар.

Чылдың-на дыка хөй кижилерни хүлээн ап, дыштанылгазын организастаары хөй чарыгдалдарны болгаш улуг организастыг ажылдарны негээри билдингир. Делегей стандарттарынга дүгжүп турар дыштаныылга бажыңнарның тудары дээш өске-даа. Ынчалза-даа ол чарыгдалдар, бирээде, рудниктер тударындан болгаш Саян дагларын таварыштыр демир-орук оруун кылырындан оранчок эвээш болур. Ийиде, чурттакчы чонунуң кадыкшылын экижидеринге кончуг сонуургалдыг бистиң Төрээн чуртувус Бүгү-эвилел кадыкшылга черин тударынга улуг салыышкынын киирери чигзиниг чок. А чиг эт казып тыварынга чүгле тывыш министерстволары сонуургалдыг болгай. Специалистерниң санап турары-биле, республиканың чиг эт курлавырлары кааш он чылдар дургузунда-ла четчир. Ооң соонда канчаарыл?

Бойдусту химиктиг, тывыш болгаш аар үлетпүрлер хөгжүдери-биле үревес болза, ол кезээ-мөңгеде артар. Кижи төрелгетенниң депшилгези-биле ооң үнези улам улгадыр.

Кижилерниң кадыкшылы — чуртта чидиг айтырыгларның бирээзи. Бүгү чуртта ажылчын күш элээн чедишпес. Чурттуң күш-ажыл курлавырларын улгаттырарынга салыышкынны киирери —чугула сорулга. Тыва бо талазы-биле кандыг рольду ойнап болурул? Бир эвес ол чылда 15—20 миллион тонна хөмүр-дашты чуртка бээр дижик, ол дээрге чангыс-ла Кемерово бассейнинден казып ап турар хөмүрнүң безин чүгле 10 хуузу болур-дур. А Тыва чылда миллион кижини дыштандырар (специалистер санап көрген) болза, чурттуң ажылдап шыдаар чурттакчы чонунуң 5-7 хуузунуң кадыкшылын катап эгидер. Ол дээрге улуг салыышкын! Чуртка ооң ажыктыы деннеп четтинмес улуг. Эртемденнерниң санап турары-биле алырга, Бүгү-эвилел кадыкшылга черин тургузары — кандыг-даа чиг эт дужаарындан оранчок чугула. Ону тургузарынга республикага бүгү чурт дузаны чедирер болбайн аан. Туристерни болгаш дыштаныкчыларны хандырарының айтырыгларын ону организастаарын экижидип тургаш, республика боду шиитпирлеп ап болур. А бир эвес өскээртен ажылдакчылар-даа эвилелдээр апарза, олар республиканың ниити культурлуг деңнелинге эки салдар чедирер бедик мергежилдиг специалистер, интеллигент кижилер болур ужурлуг. Республикага, анаа-ла туризмни эвес, индустриалдыг туризмни хөгжүдери күзенчиг.

Силерниң чериңер — Азияның эртинези-дир. Ол, шынап-ла, Швейцария, Калифорния, Аляска дээн чижектиг делегейниң эң чараш чурттарының одуруунда турар.

КАШ ДАКПЫР ТӨЛЕВИЛЭЭШ...

Партияның XXVII съездиниң шиитпирлеринде совет өгбүле бүрүзүн аңгы квартира-биле азы хуу бажың-биле 2000 чылга чедир хандырарын чедип алырын айтып турар. Республиканың совет болгаш ажыл-агый органнары бо талазы-биле чамдык ажылдарны чорудуп турарын чүүлүмнүң эгезинге демдеглекседим. Чонуң социал-амыдырал байдалын экижидери чедип алдынган бе деп айтырыг черле тургустунуп келир. Бистиинде чуртталга тудуунуң айтырыы чидиг хевээр артпышаан. Чуртталга-хамааты тудуунуң бо «аарыы» узуткаттынмаан.

Министерстволар болгаш ведомстволар чуртталга тудуунуң хемчээлин улгаттырарының курлавырларын дилеп тыппайн турар. Ажыл-агый аргазы-биле ону тударын оожум эгелеп турар. Өске суурларны айытпаска безин найысылалда кооператив болгаш хуу бажың тудуу тударынга байдалдар тургустунмаан. Чурттакчыларның акша-хөреңгизин киириштирип тургаш, бажыңнарның иштики ажылдарын кылырын практикалавайн турар. Оларны шевердел ажылдарынга киириштирери чугула болуп турар. Тус-тус тудугларның архитектуразының шынарын, көскүзүн чедип алырынга монолит бетондан кылган бажыңнар дузалаар. Ону база ажыглап эгелээри артык эвес.

Бо чергелиг четпестерни хөйү-биле адап болур. Оларның дөзү чуртталга болгаш социал-культура объектилериниң төлевилели чок болуп турарында. Тудуг төлевилелден эгелээр болгай. Төлевилел документациязын ажылдап кылып турар кол организация «Красноярск хамааты төлевилел» институдунуң Тывада салбыры болур.

Бо коллектив дөртен чыл ажыр тудугжуларны төлевилеллер болгаш сметалар-биле хандырып келген. Бүдүрүлге баазазы эрги хевээр арткан. Тудугжулар боттарының баазазын арай деп тудуп ап турар. Төлевилекчилерге-даа, тудукчуларга-даа бааза чокта берге дээрзи билдингир. Ол дугайны уттундурган турган.

Республиканың партия, совет органнары төлевилекчилерниң байдалын эки билир хиреде, ажылдарының программазын улгаттырары дээш ыйыдып турганы чажыт эвес. Чылдан чылче бүдүрүлге баазазын чаартырының дугайында айтырыг тургустунуп турза-даа, кандыг-даа хемчег алдынмайн келген. Аазаашкыннар ам-даа күүсеттинмээн. Республиканың Күрпланы чыл планын озалдадыр ажылдап кылып, боттанмас хире хөй сан-түңнер-биле бисти кайгадып турар.

Бо чылдың январьда 800 муң рубльдиң оңаалдазын биске берген. Коллектив бодунуң арга-курлавырларын санап көргеш, 610 муң рубльдиң ажылдарын кылырын хүлээнип алган. Кол институт 40 муңну немээр айтышкынны берген. Чыл программазы эрткен чылдың түңнелдеринден оранчок ашкан. Чүү дээш өстүргенил? Бүдүрүлге баазазы эрги хевээр. Механизмнер салыр чер безин чок. Төлевилел ажылдарын автоматчылары негеттинип турар. А саналга машиналары тургузар арга база чок. Ону садып алыр акша тывылбас. Төлевилекчи бүрүзү 3-4 дөрбелчин метр черде олуруп турар азы нормадан үш-дөрт катап эвээш. Ындыг турбуже, кижи бүрүзүнге хамаарыштыр ажылдап кылыышкын 5 муң рубль ажып турар. Бо сан чуртта ортумак статистика көргүзүгүнден бүдүн чартык катап ажып турар. Кадрларның чедишпези ниити ажылдап турарларының саныңдан үштүң бир кезии хире. Оларны кайын алырыл, каяа олуртурул? Бедик мергежилдиг төлевилекчи кайын келирил? Күрплан специалистерни салбырга быжыглаары күзенчиг. Аныяк төлевилекчилерге хоорукүүском он беш квартираны аазаан хиреде, амга чедир чүгле чаңгысты берген. Уруглар садының талазы-биле айтырыг ам-даа шиитпирлеттинмейн турар.

Чыл программазының 45 хуузун чуртталга тудуунуң төлевилээшкини ээлеп турар. Бажың оочурунда улус он беш он сес чыл туруп турда, эвээштиплан-нап турары элдеп. Ийи чыл бурунгаар бис сезен аал чурттаар 135 серияның панель бажыңнарының төлевилелин ажылдап кылдывыс. Тос каът бажыңны беш каът кылдыр арттырган. Кызылдың чедиги микрорайонунга тудар ужурлуг ол бажың бөгүнге дээр туттунмаан. Шагаан-Арыгга тудар дээн 97 серияның ийи каът хөй аал чурттаар бажыңы база туттунмайн туруп берген. «Главкрасноярсктудуг» кылыгларны бербейн барган. Тус черниң удуртукчулары төнчүзүнге чедир турушпаан. Эргелелди дужуруп каапкан болганда, буруудадыр кижи чок апарган. Ынчангаш төлевилелдерни катап кылып ужурга таварыштывыс.

Найысылалдың он үшкү микрорайонунда тос каът түүйбу бажыңны ап көрээлинер. Орта ам-даа ийи ындыг бажың т-дары көрдүнген. Оларны бис үш удаа төлевиледивис. Сезен чүс чээрби аал чурттаар бажыңнар база туттунмайн турар. Хепти даарап, дедир сөп, дедир даарап турганы дег чүве кылып турар бис. Ол биске сонуурганчыг эвес. Оон кым-даа ойнап албайн турар. Кажанга чедир каш катап шүүдеп кээр ийик бис.

Кадык камгалал министри Н.В. Сизых төлевилел чок деп чугаалап турар. Чаңгыс-ла объектини чеже төлевилел кээрил? Чадаанада 250 орунунг эмнелге комплекизин оя ийи чыл бурунгаар төлевилээн. Ону тударын кым-даа бодаваан. Кызылга халдавырлыг аарыглар эмнелгезиниң эрпузунун хууда төлевилелин дектедип-дектедип, бо шакка чедир тудуун эгелевээн. Төлевилел эргижирээн боорга, ийи удаа эде кылдывыс. Ам ажыглалга кирип турар чаа поликлиниканың хууда төлевилелин база мынчанган. Шагаан-Арыгда, Туранда, Хайыраканда эмнелгелерниң төлевилели ындыг салымныг болган. Министерствонуң гаражының тудуун бистиң төлевилеливис-биле кылбаан.

Бажың тудуунуң дугайында чугаа чоруп турда калык камгалал объектилерин чүге сактып келгенимни номчукчулар айтыра бээри чугаажок. Чүге дизе оларже хөй күштү үндүрүп, чардыгып турар бис. Ооң түңнелинде бажың тудуунуң төлевилелдери хожудап турар. Ийи беш чыл бурунгаар Кызылга он ийиги микрорайоннуң бажыңнарының тудуун белеткээн. Ам туттунганы чүгле үш бажың. Туттунуп турар алгытон дааараар фабриканың ажылдакчыларынга 444 олуттуг ниити чурттал-га бажыңының төлевилелин шыгжаар ужурга таварышкан — бажың тудар комбинат ону тудар кылыгларны чүгле он үшкү беш чылда бүдүрер болган.

Кызылчылар спутник-хоорай тудуунга аажок өөрүп, оон хөйнү манап турарлар. Ооң төлевилелин бис бир, ийи, үш чыл дургузунда-даа эвес, а чаңгыс ай иштинде кылдывыс. Таптаашкын үезинде болза, улуг чедиишкин кылдыр санаар хире ажыл. Үстүнден шымда-ла дээр шак мындыг байдал үретүгнелдиг, шынарлыг ажылдаарынга доктар болуп турары билдингир. Баштай «төлевилел» документациязын, ооң соонда «ажылчын документацияны» кылыр турган, оларны ажа халааш, «ажылчын төлевилелди» кылырын айыткан. Инженер четкилер планы-даа ажылдап кылдынмаан, кудумчулар, микрорайоннарлаа тодараттынмаан. Орта Тураның чурттакчыларындан ийи катап хөй, чээрби муң кижи чурттаар улуг хоорай турар. Хоорайны чиг төлевилел-биле тудуп каарга, ону эде кылырынга эмнежок чарыгдалдар үнген. Телевизор болза өске херек, септеп алыр.

Спутник-хоорайның микрорайоннарының, бажыңнарының, немелде тудугларының төлевилелин бажың төлевилели кылып көрбээн организацияларга безин даскан. Элээн хөй организациялар ону кылып турар, түңнел та кандыг боор? Төлевилел бүрүзү инженер четкилеринге киирер точкалар хереглеттинер. Ол ам-даа кылдынмаан. Дүрген кылыптар сорулга мынчан болдунмас-даа.

Удуртукчулар бистиң салбырының баазазынга «Тыва хамааты тудуг» институдун тударын чугаалап-ла турарлар. Ынчан чылда төлевилел ажылдарының планы ийи катап улгадып болур. Күзээшкин эки-ле. Ынчаарга бодувустуң баазавысты безин үш удаа төлевилээн болганывыста, ооң боттанырынга идегээри берге. Белеткеп каарга, тударынче черле далашпас.

Моон кандыг түңнел үндүрүп болурул? Төлевилел-шинчилел ажылдарын планнарын экижитпээн шаанда, кажан удуртукчу бүрүзү болун архитектор-тудукчу кылдыр саналвас болза, төлевилекчилерниң чедимчелиг ажылдаарынга деткимче кылдыр бүдүрүлге баазазын быжыглавас болза, чуртталга тудуу ийи будунга аскаар.

Георгий НЕВОЛИН.
«Красноярск хамааты төлевилел» институдунун Тывада салбырының техниктиг килдизиниң начальниги.

ТУДУГЖУЛАР КЫШТАГЛАРДА

Кызыл районнуң «Х Улуг Хурал» совхозтуң тудугжулары ажыл-агыйның малчыннарының кыштагларын частан тура септеп эгелей берген. Кыштаглар септелгезинде ажылдап турар тудугжу звенолорның аразындан К. Д. Чамзырынның удурткан звенозу эң дээре ажылдыг. Күнзен-оол Хертектин 400 ажыг ирт кирер кажаазын, малчынның чурттаар бажыңын септеп доскан. Владимир Борзук, Олег Чымба, Сайын Дуваа ак сеткилдиг ажылдап турарлар. Кара-оол Даваасевичиниң звенозу амгы үеде малчын В. Мекпер-оолдуң кыштаа-ның септелгезин шуудады берген.

Кызыл-оол САГАН-ООЛ.
Малчын.

ЧУРУКТАРДА: Туркмен ССР. Кушка. Гвардейжи шериг кезээ Кандагардан Төрээн чуртунда ээп келгени.
САРЫОЗЕК (КАЗАХ ССР). Август айның 1-де Алма-Атадан 200 км черде Сарыозек полигонунга биче ыракшылдың совет 4 ракетазын узуткаан. СЭКП ТК-ның Чигине секретары М. С. Горбачевтуң эрткен чылдың декабрьда Вашингтонга ат салганы совет-америк дугуржулгага дүүштүр ол ракеталарны узуткаан. Тайбың лагеринге найыралдың байырлалы.
Д. СОКОЛОВ болгаш В. КУЗЬМИННИҢ фотолары. СЭТА-ның фотохрониказы.

Бистиң консультациявыс

КАЙЫН КИРИП ТУРАРЫЛ?

Каа-Хем районда «Бурунгаар» совхозтан редакцияга келген чагааны бөлүк аваларның, пенсионерлерниң мурнундан ат салгаш, Р. Ховалыг бижип чоруткан. Пенсионерлерниң болгаш пособие ап олурар иелерниң алыр дузаламчызы кайын кээп турарыл деп айтырыг оларны сонуургадып турар. Совхоз өрелиг болза, пособие, пенсия база оон хамааржыр бе? Чүге дизе шалыны үлээш, пенсия, пособиени бербейн-даа баар таварылгалар турду. Бербейн баары шын бе? Ол чүүлдер совхозтуң орулгазындан кээп турар бе? Кижи бодаарга, ону күрүнеден берип турар болгу дег дээрзи ол бижип турар.

Тыва профоблчөвүлелдиң күрүнениң социал страхование килдизиниң инструктору Ш. С. Бакчап айтырыгга дараазында харыны берген:

— Күрүнениң социал страхованиезиниң талазы-биле пособиени доктаадырының болгаш төлээриниң дугайында дүрүм ёзугаар пособиелерни база ажылдап турар пенсионерлерге (инвалидтерге) берип турар пенсияны бүдүрүлгениң албан чериниң администрациязы күрүнениң социал бюджединге кирер дадывырлардан төлеп турар. Бир эвес бүдүрүлгеден азы албан чериңден күрүнениң социал страхование бюджединче кирген дадывыры пособие, пенсия төлээринге чедишпес болза, хамаарышканы профэвилел обкому квартал санында киирген отчёттү барымдаалап, ол четпээн түңнү шилчидип бээр. Ынчангаш бүдүрүлгениң, албан чериниң орулгазындан пенсия, пособие төлээр акша көрдүнмээн боор турар. Пособиелерни, ажылдап турар пенсионерлерге пенсияны үстүнде айытканым дүрүм ёзугаар айның ийиги чартыында ажылчыннарның алыр шалыны-биле катай ай санында төлээр ужурлуг.

Бөмбүрзектиң судалы

КАЛИФОРНИЯДА БАРГАН

САН-ФРАНЦИСКО. (СЭТА). Сан-Францискодан ырак эвесте турар Трейвис дээр шериг-агаар баазазында совет инспекторларының бөлүү чеде берген. Ортумак болгаш оон биче ыракшылдың ракеталарын узуткаар дугайында Керээге дүүштүр олар АКШ-тың элээн кааш шериг объектилеринге ээлчеглиг хыналдаларны кылыр.

Совет инспекторлар Пуэблода (Колорадо штат) шериг арсеналын, Дэвис-Монтенде (Аризона штат) шериг-агаар күштериниң баазазынга баарлар деп, шериг баазазының командылалының төлээлекчизи подполковник Дж. Вагович дыңнаткан. Бо объектилерге инспекция кылыры кызыгаарлыг, чүгле 24 шак иштинде чорудар. Талаларның чөпшээрешкениин ёзугаар инспекцияны ам-даа 8 шак иштинде немей кылып болуруун база көрген.

Ооң соонда совет специалистерниң бир бөлүү Юта штатта Магна деп черге баргаш, ында барган боттарының өөрүн солуур, ол заводта «Першинг-2» деп ракеталарга ажыглаар бүдүмелдерни кылып турар.

«Совет Эвилелинден келген инспекторларның профессионал мергежили бедик, оларның-биле кады ажылдажылга кылып турарывыска сеткил ханып турар бис. Инспекция ажылы Каттышкан Штаттарлада-даа, Совет Эвилелинде-даа чедиишкиннинг чоруп турар деп чугаалап болур. Кайы-даа тала сентябрь 1-ге чедир чер-черге инспекция кылырын доозар, оон соонда төөгүлүг керээниң ээлчеглиг үе-чадазын боттандырарынче кирер»— деп, америк төлээлекчи медеглээн.

АМ-ДАА ТОДАРАТТЫНМААН

ИСЛАМАБАД. (СЭТА). Зияуль-Хак президентиниң чораан самолёдунуң агаарга частыы бергениниң чылдагааны ам-даа тодараттынмаан. Бо хүннерге чедир истелге органнары 700 хире кижиден, оларның аразында шериг-албанныглар, Пакистанның армиязының командылал чериниң төлээлекчилери база бар, дыңнадыгларны алган.

Самолёт иштинге частыр чүүл суп каан турган бе дээрзи тодараттынмайн турар. Ындыг болзажок, самолёт ооң чоогунга частыы берген Бахавалпур хоорайның бир чурттакчызы мындыг дыңнадыгны кылган: «Самолёт ужуп бар чорда, ооң кудуруу үстүп чашта бергенин көрүп турдум. Ооң соонда частыышкын даажы дыңналган чүве».

Президентиниң озал-ондакка таварышкаш өлгенинин соонда, чуртта байдал шыңгырап эгелээн. Чижээлээрге, реаксылыг элементилер төрел-бөлүк улустарның аразында өш-өжээнни тарадып турар. Карачи хоорайга ындыг чылдагаан-биле суннит болгаш шиит дээр улустарның аразынга өлүрүкчү чорук өөскүй бээрге, чазак шериглерин ол хоорайже киирген.

ИРАК БУРУУДАТКАН

БАГДАД. (СЭТА). Иран-ирак фронтузунга от ажыдарын соксадыр дугайын эрткен субботада чарлаан турда-ла, Иран бодунуң шериглерин фронт шугумунче октаан деп буруудадыг-хомудалды Ирак КНО-нуң хайгааракчылар бөлүүнче чоруткан. Фронтунуң мурнуу участогунда бодунуң шериниң туружун Иран быжыглаан, өске районнарже немелде күштерни октаан. «Бир эвес иран шериглер эрги туруштарынче дедир чорбас болза, бис ону күш-биле дедир сывыртаар бис»—деп, Ирактың чазаа КНО-нуң кол шериг хайгааракчызы генерал С. Ховинчиге дыңнатканын ИНА агентилел дамчыткан.

НИКОСИЯ. (СЭТА). Иранның болгаш Ирактың аразында чөрүлдээлерни —от ажыдарын соксадыр талазы-биле Каттышкан Нациялар Организациязының хайгааракчылар бөлүүнүң төлээлекчизиниң дыңнатканын ёзугаар алырга, 1200 км узун дурттуг иран-ирак фронтунуң бүгү шугумунда ниитизи-биле тайбың байдал тургустунуп турар. Отту ажыдарын соксадыр дугайында дугуржулганы хажытканынга хамаарыштыр ийи талаңың хомудалдарын хынап көрүп турар.

БОЙДУСТУҢ ХАЛАВЫ

ДЕЛИ. (СЭТА). Август 21-де Индияның Бихар штадының девискээринге улуг чер шимчээшкини болган. Оон түңнелинде 450 ажыг кижи өлген, муң хире кижи балыглаңган. Чамдык хоорайларның болгаш суурларның бажыңнары шуут үрелип буззулган. Көвүрүглер, хем уннары быжыглаан чалдар, электри болгаш телефон чагылары база үрелген.

Улуг айыылга таварышкан ол штатка Индияның премьер-министри Раджив Ганди чораш барган. Айыыл-халапка таварышкан кижилерге дузаламчыны көргүзүп турар. Премьер-министр бодунуң хууда фондузундан 3 миллион рупий акшаны дузаламчы кылдыр берген.

Улусчу чогаадылга көрүлдези

«МОСКВАГА БАЙЫРЛАДЫМ»

Александр Мургутеевич Салчак улустуң аас чогаалын эки билир, ону хөгжүдеринге бодунуң бичии эвес үлүүн киирип чоруур. Оон-биле кады улустуң хөгжүм херекселдерин база эки кылыр. Игил, бызааньчы, демир-хомус, лимби, чадаганны кылып, ук херекселдерге ойнаар. Ол ышкаш хөөмей, сыгыт, каргыраа күүселдериниң янзы-бүрү хевирлерин билир. Ону чаньяк-өскен ортузунга нептередип, национал хөгжүм херекселдерин пропагандалап турар.

А. Салчак уран чүүлге бичии чылдарындан-на бердинген. Ол улусчу театрларның белеткээни драма чогаалдарының күүселделеринге көрүкчүлерниң сагыжынга артып калыр рольдарны тургускан.

Чоокта чаа Москвага Делегейниң улустарының аас чогаал фестивалы болуп эрткен. ССРЭ-ниң Культура министерствозундан аңаа киржир чалалга-телеграмма Александр Салчакка келген. Бот-тывынгыр артист Москвадан кээрге, бистиң корреспондентивис Эдуард Донгак ээзи айтырыгларны салган.

— Делегей улустарының аас чогаалының фестивалы бистиң чурттуң найысылалынга эрткен деп парлалга дамчыштыр билир бис. Бистиң республикадан силерниң киржип чорааныңарны чүгле бодуңардан билип алдывыс. Делегей чергелиг ук байырлалдың дугайын кысказы-биле чугаалап көрүңерем.

— Парлалга ажылдакчылары ону билбээниң мен база бүзүрел чок дыңнап олур мен. Бо фестивальды байырлал дээр. Аңаа чорааш келгенимге, менден улус канчаар киржип, шаңнал-мактал алганымны айтырар-дыр. Аас чогаалдың ук байырлалы бир янзы болуп эрткен. Аңаа ниитизи-биле чээрби ийи чурт киришкен. Бистиң ээлеедешкен болгаш автономнуг республикаларның төлээлери шупту бар. Республика бүрүзү тускай эмблемалыг, фестивальга дыка организастыг кириштир. Мен моон чааскаан бардым. Чалалганы ээлеттии Культура министерствозу чоруткан. Аас чогаалдың бо фестивалы кудумчуга ажык хевирлиг эрткен. Чоннуң хөгжүм херекселдерин кудумчуга белеткеп, күзелдиг кижилерге садып-даа болур. Мен база өскелерден чыда калбадым. Хомус кылыр херекселдеримни ап алгаш, кудумчуга көрүкчүлер мурнунга белеткеп, оларга көргүстүм. Оон ыңай тыва ырларны күүсеткиледим.

Республика бүрүзү тускай адрестиг деп чугаалаадым. Чааскаан кижи канчаар боор. Марий АССР-ниң аас чогаалының мастерлериниң аразынга олуруптум. Чүге дизе, оларның адрези болгаш эмблемазында утулзалар тываларның-биле кара олчаан. Кандыг-даа доктааткан программа чок, киржикчилер боттарының туралаан номерлерин күүседир, бодунуң чонунуң аас чогаалы-биле көрүкчүлерни таныштырар. Көрүкчүлер, журналистер-ле хөй. Бызааньчы, чадаган, лимби, хомус-биле чүгле тыва эвес, өске-даа улустарның аялгаларын күүседип кээримге, мээң мурнумга чыглып кээп, айтырыглар салып, дыңнакчыларым база арбын болган. Аңаа өөрүп, чогаадыкчы дилээшкиннерим улам байып келген.

— Ооң бичии-ле үзүндүзүнден сонуургады каантар силер бе?

— Чугаалаар болза чүү-даа бар-ла. Сагыжымда артып калган чаңгыс таварылганы кысказы-биле чугаалаайн. Бистиң Төп телевидениевис, бир журналдың база Мооллуң журналистери-биле ужураштым. Оларның соонда көрүкчүлер мени долганып келгеннер. Думчукка тулганда бызаа сугжу деп чүве олдур ийин. Үжен бир чыл бурунгаар Бүгү-делегей аныяктарының фестивалының гимнизи апарган, аңаа мергежилдиг күүселдени алган соонда, бүгү делегейге сураглаан ыры «Москва чоогунуң кежээлерин» сакты хонуп келдим. Ону билбес кижи бар эвес аан. Бызааньчыга ону ойнап, ырлап эгеледим. Көрүкчүлер мени деткип дүжүрген. Оон соонда өске чурттарның база бистиң улустуң нация бүрүзү боттарының хөгжүм херекселдеринге ук аялганы бадыра бергеннер. Шак ынчаар аас чогаалының байырлалының нийти программазын тыва хөгжүмнүң үделгези-биле эгелээнинге канчап чоргаарланмас мен. Шынап-ла, найыралдың аялгазы чер бөмбүрзээниң булуң бүрүзүнден куттулуп келген ышкаш болду. ССРЭ — найыралдың доңун баглаан чер. Маңаа бөмбүрзектиң кайы-даа чүгүнден кижилер кээп, Найырал деп сөстү чүрээниң ханызындан сөглээш чанарлар.

— Улуг хемчээлдиг фестивальга кириишкен аас-кежиктиг болган-дыр силер. Чүнүң-даа мурнунда кара чааскаан-даа болза, бистиң республиканың адын камгалааш келгеннер өөрүнчүг-дүр. Ынаар маап-ла силерни чалаан ышкажыл? Мону чүү деп бодаар силер?

— Бодум безин билбес мен. Республиканың Культура министерствозунга телеграмма келген. Мени чорутсун дээн чорду. Хөгжүм херекселдерин, ону белеткеп кылыр херекселдерни ап алырын база тодаргай айтып каан чораан. Ук телеграмма фестиваль эгелээринге чедир ай хуусаа бурунгаар келген.

— Ынчаарга аңаа медээжок белеткелдиг барган ышкаш-тыр силер аа?

— Чок! Телеграмма маңаа келгеш, бир ай болганда, таварылга болуп билип алдым. Телеграмманы Улусчу чогаадылганың болгаш культура-чырыдыышкын ажылының эртем-методиктиг төвүнче чорудупкан. Оон олар ону профоблчөвүлелче чорудупкан. Соондан истеп чеде бээримге, бир дарганың папказының иштинге чыткан. Баштай дилеп шаг болдувус, чиде бер часкан.

Ам канчаар, дүвү-далаш белеткенип, Москваже ужар билет дээш партия обкомунга база четкен. Аңаа база даргаларның ажылынга шаптык ужураштырып, аразында телефоннажып, мени дүргедеткен аъткарарының айтырыы дээш, чамдык эштерниң үе-шагында чарыгдап шаамга кирдим ышкаш. Аңаа мени хомудап олурар деп бодай бербеңер. Чүү-даа чүве ам уттундурган. Фестивальга багай эвес киришкеним чүүден үнелиг деп бодаар мен. Ынчалза-даа мээң адым кырынга чалалга келген-дир. Арта-ла, Москвадан чорудар-чоруттпазын баш удур дыңнаткан болза эки турган ийик. Ол талазы-биле белеткенип алырда-даа эки болгай.

— Александр Мургутеевич! Силер бот-тывынгыр уран чүүлдүң хоочуну болгай силер. Ам чүнү белеткеп турар силер?

— Бодум Ак-Довурактың 3 дугаарлыг кедээ профессионал-техниктиг училищезинде ажылдап турар мен. Ында уран чүүл удуртукчузу кижи болганымда, училищениң бот-тывынгыр артистери чоңга бедик шынарлыг оюннарны көргүскен турарын чедип алыр. Оон ыңай хоорайда Культура ордузунуң ажылынга дузалажып, шии белеткелинде киржип турар мен. Эң эки рольдарның күүседикчи адын чедип алыр сорулгалыг мен.

Культура ажылдакчызы кижи каяа-даа чорааш, кандыг-даа байдалда, азы өске мергежилге-даа ажылдай бергеш, бодунуң хандыкшаан чүүлүнден адырлып шыдавас. Бодумнуң чурттап турар районум, хоорайымның культура амыдыралы дээш кезээде сагыжым аарып чоруур. Ынчангаш аңаа бодумнуң ээзэш-бичие үлүүм киирер мен.

XXIV ОЛИМПИЙ ОЮННАРЫ

ЧЕР-ЧЕРДЕ БЕЛЕТКЕЛ КАЛБАРГАН

24-кү Олимпий оюннарының Сеулга ажыттынарынга чедир каш-ла хонуктар арткан. Аңаа белеткел ажылдары делегейниң бүгү чурттарында чоруп турар.

АКШ-тың чиик атлеттеризиниң олимпиада мурнундагы шилилге маргылдааларынга Флоренс Гриффит-Джойнер 100 метрге маңнаарынга делегейниң чаа рекордун тургускан. Ооң көргүзүү 10,49 секунда.

ЧУРУКТАРДА: Олимпиаданың эртер чери Сеул хоорайны бедик черден тырттырганы; 100 метрге маңнаарынга делегей рекордсмени Флоренс Гриффит-Джойнер.

Киодо—СЭТА-ның фотозу болгаш Рейтер — СЭТА-ның телефотозу.

ОТТУ КЫВЫСКАН

АФИНЫ. (СЭТА). Амгы үениң эң улуг спортчу маргылдаазының төрүттүнген чери — эрте-бурунгу Олимпиде Олимпий одун база катап кывыскан. Отту хүн херелдеринден кывыскан. Ак хар дег хептерлиг кижилер чалбыышталы берген отту болгаш тайбының символу—боодал бүрүлерни олимпий от эстафетазын ажыткан спортчуга тутсуп берген.

Ол отту оон соонда Афиныга эккээр болгаш XXIV Олимпий оюннарының найысылалы апаар Сеулдуң делегациязынга дамчыдып бээр. Олимпий оюннарының бо чылгы одун Грецияга оваа байырланчыг кылдыр организастаан. Чүге дизе, Грецияның удуртукчулары 1996 чылда «алдын» Олимпиаданы — Олимпий оюннарының чүс чылын Афинга эрттирерин бодап турар.

ОЛИМПИЙЖИЛЕРНИҢ ТИИЛЕЛГЕЗИ

РИМ. ССРЭ-ниң бут-бөмбүгүнүң олимпийжи командазы Италияга баргаш, эш тууужуражнышкыннарны эрттирген. Фолиньо хоорайга ук черниң командазын 2:1 санга уткан.

Атаканы совет команда эгелээн. Оюнуң баштайгы чартыының ортан үезинде олар атаканы күштелдиргеш баштайгы мячини Савичев киирген. Ынчалза-даа ийиги чартыында бистиң командавыс эмин эртир халдааш, камгалалын уттупкан. Италиймакчы Вольпи харыы мячини киирген. Ийиги мячини Лосев киирген.

(СЭТА).

агаар

Республикага булуттаар, чамдык черлерге бичии чаар, диңмирээр чадавас. Хаттың кужу секундада 5—10 метр, күштели бергенде 14 метр чедер. Агаарның температуразы дүне 8—13, чамдык черлерге 0—5 градус чылыг, хүндүс 23—28 градус изиг, чамдык черлерге 14—19 градус чылыг болур.

Кызылга булуттап, аазыр, чагбас. Диңмирээр чадавас. Хаттың кужу өй-тавында, күштели бергенде секундада 14 метр чедер. Агаарның температуразы дүне 11—13, хүндүс 24—26 градус изиг болур.

КИНО

АВГУСТ 26-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Где находится нофелет?» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (узаткан). Бичии залга: «Мелодрама» 14.00, 16.30, 19.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Приключения Робинзона Крузо моряка из Йорка» 9.00, «Кин-дза-дза» 10.40, 13.20, «Душа моя» 16.00, 18.40, 21.20 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Повесть о маршале Конев» 16.00, «Короткое замыкание» 14.00, 18.00, 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Киносборник» 10.00, «Тоби Мактиг» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (узаткан) шактарда.

«ЛЕТНИЙ»: «Победитель» 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

Шүлүктер сайгарылгазы

ТУСКАЙ ҮННҮГ БОЛУР

Редакцияга сөөлгү айларда элээн хөй авторларның шүлүктери келген. Мурнуку чылдарга бодаарга, шүлүк бижиириңге сундулуглар саны өскен. Редакцияже чогаалдарын чорудуп тура, чамдыктары кандыг-даа эдилге чокка үндүрерин дилээн, а өскелери арга-сүме айтырган болур.

Кандыг-даа чогаалды номчукчу үнелээр. Поэзия чогаалдарын хөйнү номчаан, аңаа ынак кижилер шүлүкке кедергей шын үнелелди бээрлер. Хоочун бижикчи, моон мурнунда Тываның Ном үндүрер чериниң чырыкче үндүргени шүлүктер чыындыларынга бодунуң бодалдарын илередип, парлалгага киржип келген, пенсионер Сандан Сандюга редакцияга келген шүлүктерни номчуткан бис. Ам ооң үжен алды авторнуң чогаалдарынга хамаарыштыр бодалдарын парладывыс. Автор чогаал бүрүзүн номчаан, ынчалза-даа шүлүк бүрүзүнге сайгарылга кылбаан. Нийти четпестерни чаңгыс бодалга илередип, чамдык авторларны адавайн барган.

Чогаал ажылы нарын ажыл, ооң хөй күштү, билигни, мергежилди негээрин билир бис, ынчангаш чогаал ажылынче сундулуп киргеннер аңаа бүгүле сеткил-сагыжындан бердиниш, ооң чурумалдыг аргаҳевириниң бедиинге чедер дээш кызымак өөренири негеттинер. Амыдырал—демисел, ол хөй талаларлыг, ону бир мөзүлеш овур-хевирге чуруп көрүнчүктелдирери — авторнуң хүлээлгези.

Редакцияга келген чамдык шүлүктерниң утка-шынары, үт-шии чаагай, буянныг сеткил-хөөн-биле долдунган, төрээн черинге ынакшыл, күш-ажылга, Коммунистиг партияга, ынакшылга шынчы болурун ылавылаан одуруглар арбын. Кол-ла аскап турар талазы—шүлүктүң уран чурумалдыг аргаларынга, ооң онзагай тускайланчаанга четпейн турары азы овур-хевирин көргүзерге бодалдарынга «эштип» турарында. Оон ыңай шүлүктериниң уран аргаларынче улуг кичээнгей салырын катап сагындырар бодадым. Чүге дээрге - чамдык шүлүктерниң одуруглары аңаа медээ сөстеринге дөмей-дир, ында чараш деңнелгелер, метафоралар, диригжидилге, элдээртиглер ховар таварышкылаарын оваарып көөр чугула. Авторларның аразында элээн дуржулгалыг, ном-дептерлиглер база бар. Чижээлээрге, Биче-оол Доюндуп, Чаш-оол Куулар, Чүльдум Чап болгаш оон-даа өскелер, оларның чогаалдары өскелерден черле шынарлыг болуп турары илдең. Ындыг-даа бол, Сат Биче-оол (Сүт-Хөл), Дадар-оол Донгак (Кызыл), Сергей Дугар-Сүрүң (Чаа-Хөл), Сарыг-оол Артына (Тес-Хем) ышкаш авторларның чогаалдарын ам-даа эки хоюглаар болза, келир үезинге магадылалдыг-дыр. Ооң чылдагаанындан ук эштерден, чыындылаарын үндүрери-биле, ам-даа идепкейлиг ажылдаары негеттинер хире. Үстүнде адааның авторларның шүлүктери нургулайында дөмей деңнелде турарын барымдаалааш, аңаа чижек кылдыр тудугжу Дадар-оол Донгактың «Мөңге онмас» деп ийи-ле строфадан тургустунган шүлүүн киирейн.

«Кылаң сугга сыныш көрүнүп чазангандыг
Кызыл чечек кадыр эзден харап алган.
Салгын-хатка үдеттирип хөглээн ышкаш
Салбаан чайып менче шиглей соганнап тур.
Өңгүр чечек көөргеттинип сагланнава,
Өйүң кээрге чаңгыс-ла хүн оңуп каар сен.
Чалыы чүрээм арыг шынчы ынакшылы
Чайын, кыжын —кезээде-даа черле онмас».

Мында ынакшылды үези келирге, оңа бээр чечекке деңнеп элдээрткени сеткилге дээштиг, овур-хевир көстүп турары илдең. Мындыг чулуктуг, черле шору бижиттинген чогаалга Чөөн-Хемчикте Николай Ондарның «Чайгы ыржыгаш» деп шүлүүн хамаарыштырып болур. Ынчалзажок бо автор баш иштиң үглеп келир бодалдарга «эштип» турар байдалдыг.

Чай биле кадыыр ышкаш чартык айны аңгы-аңгы кылдыр-даа тус-тус чогаадып болур турда, оларны катай-хаара холуп-булуп көргүскени адырык-адырык апаргылаан. Оон ыңай чайны «чарашпай» дээни чевен дыңналыр-дыр. Бо авторда кенен сеткиишкин база бар, чүл дээрге «шүлүүмну эдиг чок үндүрерин диледим» дээни эпчок-тур. Кандыг-даа чогаалга хоюглаашкын черле турун болурун практика өөредип турар.

Каа-Хемден Кара-оол Натпий-оол «Моңгуш кымыл?» деп пародиязын чоруткан. Автор чогаал теориязының талазы-биле тускай билиглиг, мергежилдиг кижи-дир. Ук шүлүүн дыка шөйдүнчек эвес болгаш ам-даа чедир хоюглаан болза деп күзел бар. Кызылдан Кызыл-оол Табурактың «Тожумай» деп алды строфалыг шүлүүнде Тожуда амыдыралдың нийти сайзыралын көргүзерин оралдашкан. Ынчалза-даа мурнундагы үнүп шаг болган темалардан, сюжеттерден уштунмайн турар болгаш эмин эртир нийти апарган. Терең амыдыралдан чаңгыс мөзүлеш овур-хевирни шилип алырын автор сагынмаан. Оон башка база-ла тускай үн тывылбайн баары илдең-дир. Сөөлгү түңнелинде «...хамык малы өзүп мандаан...» дээни сут чевен.

Москвадан Алексей Иргит «Тывам шырайы», Тес-Хемден Валентина Мөнге «Кара-Хөлүм» деп шүлүктерин чоруткан. Ук чогаалдарны ам-даа эде кылыры негеттинип турар. Кызылдан бистиң хоочун авторувус Михаил Мендуменниң «Кавказ кыска», Чербиден Роман Оочур-оолдуң «Артып калган ынакшыл», Чадаанадан Ондар Кудаш-оолдуң «Чедер-Хөлүм» деп шүлүктеринде чаа дилээшкиннер, тывылышкыннар көзүлбейн база-ла нийти «хорум-дашка чаңгыланган», «база катап бодап чор мен», «катыраннап ырлап турган» чижектиг эргижирээн сөстер үглээн. Ылаңгыя чаартылганың хат-салгынының ээзинкери шуут чегей.

Аныяк салгал — бистиң келир үевис, идегеливис. Оларның келир үеге бүзүрели улуг, олардан кандыг-даа мергежилдиң кижилери үнүп болур. Шүлүктер бижиириңге сундулуг өөреникчилер бары дыкала мактаныг-дыр. Тес-Хемниң Ү. Шыңаадан өөреникчи Чойгана Араваа «Башкым сенээ» деп кыска шүлүүн чоруткан. Аңаа байыр чедирбишаан, ук автор чогаал бижиириңге ам-даа эки өөренип, чогаалдарын дыл, литература башкыларынга доктаамал көргүзерин сүмеледим.

Сандан САНДЮ.
Номчукчу.

«ЧУНАР- БАЖЫҢНАДЫР» ХЕРЕК

Бо чылдың январьда «Шынның» арыннарынга Ондар Аракчааның «Урана» деп лириктиг шүлүглели көстүп келген. Республиканың солуңунга бүдүн шүлүглел байтыгай чаңгыс шүлүүн-даа парладыры авторга чедишкин болур. Черле ынчаш, бүдүн шүлүглелдиң «Шынның» арнынга кино экранында ышкаш көстүп эрткени — солуң болуушкун, парлалгада эде тургустунуушкунуң база бир хевири дизе ажырбас боор. Ынчалза-даа «Урананың» авторун амгы үеде литературада эде тургустунуушкунуң өзүлүг изиг темазын сегирип алган дээр болза, частырыг апаар. Шүлүглелдә чүгүртү номчуп эрткен номчукчуга ажык ховуда аадамнаар аът мунгаш халдып олурганы-биле дөмей, илдигер моондактар барык чок, сииледип эрте бээр. Аъдывыстың аксын тыртып, оруувусту оваарымчалыг көрүп көрээли.

Ийи аныяк кижиниң изиг, ханы ынакшылы. Шыны-биле алыр болза, изиг, ханы база эвес. Урана өөренип чоруптар, душтуу үдеп каар. А душтук лириктиг маадыр чогум кымыл? Кандыг ажылдыг кижил? Оода чадаарда ооң дудуу-чемдик-даа бол, байдалы шуут көзүлбес. Характеристиказы долу эвес. Урананың чагааларын чартык айда каш-даа келир.

Чаңгыс хүн-даа маңаашкынның
Чалгааранчының чүге деңнээр.
Частып орар чечек безин
Чараш эвес көстүр чораан.
Аъшта-чемде амдан-даа чок.
Арып, чудап, түрей бердим...

Ынаа кысты ынчаар сагынган сарыннаан эр чүү чүвеге ызыртынып орарыл? Майындаа баглап, дүүнүндан дужап каан эвес. Сарыннаашкынны намдадыр чаңгыс эм ажыл болгай, «арып, чудай берген» маадырывыстың ажылы чогум-на бо одуругларга көстүп кээр турган. «Чалгааранчының чүге деңнээр» дээниң бодап көөрге, шуут ажыл чок ышкаш.

Лириктиг маадыр ажыл чок, үе чылзып, алаак кезип чоруур кижи дээрзиң дараазында одуруглар улам тода херечилээр:

Болчаг шивим девээзинге
Бодум чааскаан үе чылзып,
Урананың чагааларын
Уштуп алган номчуп ор мен...

Урананың бир чагаазында ону Өнермаага хүнээн болур. Олла доораан ооң хеңну карарып калыр. Чүге? Билдинмес.

...Шынчы сөстүг душтук уруг
Чылган чондан тывылбас бе?—

деп доораан-на ынчаар бодаы бээр. Душтукту дилээр-даа дээн дижик, ынап-ла чылган чон аразындан сурагаар бе, ышааш?

Оон алаак кезиир орууңга өске бир кыс аңаа уткужуп келгеш:

Бээр кел деп имнеп алгаш:
Мээң-биле селгүүсте—дээн.

Ол кыс ооң «эмдик» чүрээн мөгзү каап... А шынында ооң чүрээ эмдик эвес. Урананың шагда-ла «чаажыктырып» каан чүрээ-ле болгай. Эр-даа чүү боор:

...Даңгына дег Айланмааның
Даңгырактыг душтуу боор мен

—дээр, ол-ла ынчаар болу бээр. Мыйыс дужаар кереэлиг акызы чедип кээр, оон-биле кады сыңче сыыннап аъттаныптар. Аңаа ооң аажы-чаңының бир эки талазы илерээр:

Шаараргаан мыйыс чуктээн
Шары дег сыын көстүп келди.
Чарашсынып кээргээштиң
Чаза туңуп, хойгузуптум...

Ынчалза-даа ону халып бар чорда, акызы ужуруп каар. Шынында ооң акызы хойлу өзүтаар кереэлиг, күрүнеге аңнап чоруур кижи болгай. Аңаа сагыштыг-биле шаптыктай бээр болза, дукмазының арын-нүүрүнге тааржыр бе? Ооң келгени сорулгазы акызынга дузалаары турган-на болгай.

Ооң акызы, дуржулгалыг аңчы, ону мурнап боолаптар турган, аңаа хойлуптар аргазы берипкени база-ла бүзүреңчиг эвес. Мыйыс үезинде өлүргени ол сыынның комунуң чаа карыш ажыг турган дээрге база шын эвес. Ол үеде сыын чаа-ла семирип эгелээн турар. Бо дээрге чогаалдың бодунуң улгаттырар демчээлинден безин ашкан-дыр. Аңны чарашсынып, аргалыгла болза, ону өлүрбезе деп бодунуң кээргээн сеткилин иштинде бүдүү илереткен болза эки турган. Шынында ону боду хойгузупса-даа, кавындылаар акызы каш-даа базым халытпайн ужуруп каапканы аңаа хомудаңчыг эвес, өөрүнчүг болганын дараазында одуруглардан көөр бис.

Айлажып чоруум бүттү,
Алдай таңды хайырлаан — дээш
Сыын эъди артынчаамны
Чындыннады дүжүрген мен.

Айланмаа-биле Ондар шагда-ла апак-кадай болуп, ажы-төлдүг чурттай бергенде Урана:

Улуг-Хүнде баарым ол.
Уткуп ал!—деп
сөглепкен.

Чогаалдың кол телептиг маадыры Урананы ынчангаш дээрге чептүг чорукка дүгжүр бе? Ол дээрге канчап-даа болдунмас чүүл-дүр.

Ынакшыл - амыдыралдың аялгазы болгаш чырык хүвү дээрзинге кым-даа маргышпас. Ынчангаш «Урананы» ырлап «чунар-бажыңнаткаш» чон мурнунга тургузарын ооң авторунга күзедим.

Биче-оол ДОЮНДУП.
Тес-Хем район.

Бо чылдың август 30-де эртенгиниң 10 шакта **Кызылдың № 4 профтехучилищезинге** сургуулдар-биле башкыларның болгаш бүдүрүлге өөредилгезиниң мастерлериниң ужуражылгазы болурун дыңнадып тур.

Бистиң адресивис: Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу, 1. № 6 автобус-биле аңаа чедер. Телефон—3-42-09.

«ШЫН» СОЛУННУ ЧАГЫДЫП АЛЫҢАР

ЭРГИМ НОМЧУКЧУ! «ШЫН» солуннуң 1989 чылче чагыдылгазы эгелээн. Чагыдылганы «Союзпечать» агентстволарынга, почта салбырларынга, ажылдап азы өөренип турар черлериниң аайы-биле хөй-нити тарадыкчыларынга чагыдып ап болур.

«Шын» солуннуң чылда өртээ —7 рубль 80 көпеек, чартык чылда — 3 рубль 90 көпеек.

«Шын» солуну чагыдып алыр дээш далажыңар!

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

АВГУСТ 26

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

6.30—«120 минута». 8.35 — «Аныяк Россия» 4-кү сериязы. 9.40 — Мультфильмнер. 10.15 — ССРЭ улустарының ырлары болгаш танцылары. 10.45 — 10.55—Медээлер. 15.30 — Медээлер. 15.40 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50 —«Агроүлетпүрнүң ажыл-херектери болгаш сагыш саалдышкыннары». 16.30 — «Чүден болгаш чүге?». 17.00 — «Литва телевидениениң программазы». 18.05 — Чаартыкчылар болгаш консерваторлар. 18.50 — Бөгүн делегейде. 19.10 —XIX партконференцияның үглаңнышкыны-биле. 19.55 — «Аныяк Россия». Уран-чечен фильм. 4-кү сериязы. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — «Останкинода Орду-музейде музыкалыг чай», «Илбилиг оду». Концерт. 22.20—Интермедээ. 22.50 —00.25 —«Үзел-бодал». Кежээки информация-музыкалыг программа.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20 —Фильм-концерт. 8.55 — Мультфильм. 9.30 — «Москваа аян-чорук. Замоскворечье». 9.50 — Англи дыл. 10.20 — Уругларга фильм. «Ажыг катъ». 11.20 — Англи дыл. 11.50 — «Өнүктер экраны». «Ачавыска канчап дузалаарыл?». Уран-чечен телефильм. 13.10—Медээлер. 13.20 — В. П. Соловьев-Седой композиторнуң амыдыралының болгаш чогаадыкчы ажылының дугайында хроника-документалдыг фильм. 14.20—15.40 — «Экии, доктор». Уран-чечен фильм. 18.05 —Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — «Улусчу чогаадылганың III Бүгү-эвилел фестивалы чоруп тур». Республиканың «Хөөмей» фестивалының түңнел концерти. 19.15 — «Азия тову». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Коммунист болгаш үе». «Шахтёрлар хүнүнге». 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00—«Тамныктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — Уран гимнастика. ССРЭ кубогу. 21.00— «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — 23.05 — «Өнүктер экраны». «Бот-камгалал». Уран-чечен фильм.

ҮШКҮ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

18.05—Медээлер. 18.15 — П. И. Чайковский аттыг делегей конкурузунуң лауреаттары. Д. Алексеев. 18.50 — «Дириг амытаннар оранында». 19.50—Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 20.00—20.15 — «Тамныктыг удуңар, чаштар!».

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

Адресивис: 667000 Кызыл хоорай Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИҢ: партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кедээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтерияның ... солуң келбейн баргаш 2-32-75-ке долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Шетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 171. ТС—00554.